

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI

BYUDJET HISOBI VA DAVLAT JAMG‘ARMALARI FAKULTETI

“TASDIQLAYMAN”
Byudjet hisobi va davlat
jamg‘armalari fakulteti
dekani _____ J.Karimqulov
“ _____ ” _____ 2016-yil

“PENSIYA ISHI” KAFEDRASI

ESHQUVVATOV MARDON FAXRIDDIN O‘G‘LI

**DAVLAT PENSIYA TA‘MINOTINING QONUNYIY-HUQUQIY
ASOSLARI, ULARNI TAKOMILLASHTIRISH**

5231300 – “Pensiya ishi” ta‘lim yo‘nalishi bo‘yicha
bakalavr darajasini olish uchun yozilgan

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

“HIMOYAGA RUXSAT ETILDI”

“Pensiya ishi” kafedra mudiri
_____ i.f.n. B.Mamatov

“ _____ ” _____ 2016 y.

Ilmiy rahbar:

_____ o‘q. J.Tursunov

“ _____ ” _____ 2016 y.

MUNDARIJA

KIRISH	3
I BOB. DAVLATNING IJTIMOY HIMOYA TIZIMIDA PENSIYA TA'MINOTINING O'RNI VA ASOSIY VAZIFALARI	5
1.1. Pensiya ta'minoti tizimining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati va ahamiyati.....	5
1.2. O'zbekiston Respublikasi pensiya ta'minotining huquqiy-me'yoriy asoslari.....	13
II BOB. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA DAVLAT PENSIYA TA'MINOTI TIZIMINING AMALDAGI HOLATI TAHLILI	27
2.1. O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minotini moliyalashtirishning bugungi holati.....	27
2.2. O'zbekistonda pensiya ta'minoti tizimini isloh qilishning o'ziga xos xususiyatlari.....	37
III BOB. DAVLAT PENSIYA TA'MINOTINING QONUNIY-HUQUQIY ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI	44
3.1. Xorijiy davlatlarda pensiya ta'minoti tizimini huquqiy asoslarini shakllantirish tajribalari.....	44
3.2. O'zbekistonda pensiya tizimini qonuniy-huquqiy asoslarini takomillashtirish yo'nalishlari.....	54
XULOSA	60
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI	63

KIRISH

Bitiruv malakaviy ishi mavzusining dolzarbligi. Ijtimoiy siyosat jamiyat hayotining muhim sohasi va har bir davlat faoliyatining muhim yo‘nalishi hisoblanadi. Ijtimoiy yo‘naltirilgan iqtisodiyot tamoyillariga mos pensiya ta‘minoti esa uning amaliy vositalaridan biridir. Pensiya ta‘minotining to‘g‘ri tashkil etilishi ham muayyan guruhga mansub ko‘plab odamlarning, ham aholining daromadi, mehnati, turmush sifati hamda darajasini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan ijtimoiy siyosat maqsadlariga erishish imkonini beradi.

Prezidentimiz Islom Karimov o‘zlarining 2015 yilning yakunlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasidagi ma‘ruzalarida quyidagicha ta‘kidladilar: “2015 yilda iqtisodiyotimizni yuqori sur‘atlar bilan barqaror rivojlantirishga erishganimiz aholi daromadlarini yanada ko‘paytirish, odamlarimizning hayot darajasi va sifatini oshirish uchun mustahkam asos yaratdi.

Byudjet tashkilotlari xodimlarining ish haqi, pensiya va stipendiyalar 21,9 foizga, aholi jon boshiga jami real daromadlar esa 9,6 foizga oshdi.”¹

Shubhasizki davlatimizning rivojlanishi bevosita mamlakat aholisining yashash sharoitining yaxshilanishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Bu yo‘nalishda bugungi kunda hukumatimiz tomonidan qator qonunlar, qarorlar, farmonlar, nizomlar va boshqa me‘yoriy xujjatlar ishlab chiqilganki, barchasining zamirida inson manfaatlarini, ularga hizmat qilish yotadi.

Istiqlol yillarida aholini ijtimoiy himoyalashni yanada kuchaytirish, pensiya ta‘minoti sifatini oshirish bo‘yicha bosqichma-bosqich islohotlar olib borildi. Pensiya jamg‘armasi shakllangan kundan boshlab hozirgacha 60 dan ortiq qonun va qonun osti hujjatlar qabul qilindi. “Fuqarolarning davlat pensiya ta‘minoti to‘g‘risida” gi Qonunning o‘ziga bir qancha o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritilayotganligi, aytish mumkinki, pensiya ta‘minoti tashkiliy tizimini yanada takomillashtirish imkonini beradi. Pensiya qonunchiligi Pensiya jamg‘armasi tomonidan pensiya va ijtimoiy nafaqalarni o‘z vaqtida, to‘liq miqdorda

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma‘ruzasi. Manba: www.uza.uz 15.01.2016 y.

moliyalashtirish, to'lovlar ustidan monitoringni yuritish, pensiya ta'minotiga yo'naltiriladigan mablag'larning maqsadlilik va nazoratini kuchaytirish borasidagi vazifalarni taribga solib turadi. Pensiya jamg'armasining mablag'larini shakllantirish va ulardan samarali foydalanish, qonunchligini takomillashtirish masalalari bugungi kunning dolzarb muammosi hisoblanadi. Shu sababli bitiruv malakaviy ishingga "Davlat pensiya ta'minotining qonuniy-huquqiy asoslari va ularni takomillashtirish" mavzusini tanladim.

Bitiruv malakaviy ishining maqsadi – O'zbekistonda pensiya ta'minoti tizimini qonuniy-huquqiy asoslarini ilmiy o'rganish va zamonaviy talablar asosida uni takomillashtirish yuzasidan xulosa va takliflarni taqdim etishdan iborat.

Bitiruv malakaviy ishida mazkur maqsaddan kelib chiqib qator vazifalar qo'yilgan:

- Davlatning ijtimoiy himoya tizimida pensiya ta'minotining o'rni va ahamiyatini o'rganish;
- pensiya ta'minoti tizimining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyatini o'rganish;
- pensiya ta'minoti tizimining huquqiy-me'yoriy bazasini o'rganish;
- O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining moliyaviy faoliyatini tahlil qilish;
- xorijiy davlatlarda pensiya ta'minotining huquqiy asoslarini o'rganish;
- O'zbekistonda pensiya ta'minoti tizimini huquqiy asoslarini takomillashtirish yuzasidan xulosa va takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Bitiruv malakaviy ishining predmeti sifatida fuqarolarning pensiya ta'minoti bilan yuzaga keladigan jarayonlarning huquqiy asoslari hisoblanadi.

Bitiruv malakaviy ishining obyekti esa O'zbekistonda pensiya ta'minotining huquqiy jihatlarini o'rganish hisoblanadi.

Bitiruv malakaviy ishining tarkibi kirish, uchta bob, xulosa va takliflar, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

1-BOB. DAVLATNING IJTIMOIIY HIMOYA TIZIMIDA PENSIYA TA'MINOTINING O'RNI VA ASOSIY VAZIFALARI

1.1. Pensiya ta'minoti tizimining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati va ahamiyati

Respublikamizda ijtimoiy siyosatni shakllantirish masalasi yoki iqtisodiyotni isloh etish va modernizatsiya qilish dasturini hayotga tatbiq etish bo'ladimi, ijtimoiy soha tizimida uzoq muddatli istiqbolga mo'ljallangan eng muhim ustuvor yo'nalishlarni belgilab olish bo'ladimi – bularning barchasida biz uchun faqat bitta masala eng ustun va hal qiluvchi o'rinda turadi, u ham bo'lsa, inson manfaatlarining ustuvorligidir. Ayniqsa, keksalarning turmush darajasi va hayot sifatini izchil va bosqichma-bosqich yuksaltirish – bizning asosiy maqsadimizdir. Aholi turmush darajasi mamlakatdagi iqtisodiy taraqqiyot darajasiga mos keluvchi hayot sharoitlarining yig'indisidir. Aholi turmush darajasini oshirishda quyidagilar e'tiborga olinadi:

- kutilayotgan umr ko'rish yoshi;
- hayot (turmush) tarzi;
- YalMning aholi jon boshiga to'g'ri kelishi;
- shaxsiy baxt tushunchasi;
- hayot kechirishda daromadning minimal darajaga muvofiqligi;
- oilaning jamiyatda egallagan mavqei;
- salomatlik.

Davlatning taqsimlash tizimida chora-tadbirlar tartibini tanlanishi mamlakat pensiya tizimida vujudga kelgan holat, demografik vaziyat tavsifi, jamiyatda amal qilayotgan adolat tushunchalari, siyosiy qarashlarni belgilab beradi.

“Pensiya” kategoriya sifatida pul mablag'larining maqsadli fondlarini shakllantirish va keksayganda chog'ida undan foydalanish shakl va usullari yig'indisini o'z ichiga oluvchi iqtisodiy munosabatlar tizimini aks ettiradi. “Pensiya - uni olish huquqi Qonunda belgilangan shartlarga va me'yorlarga muvofiq aniqlanadigan hamda shaxslarga pensiya yoshiga to'lish, nogironlik yoki boquvchisini yo'qotganlik munosabati bilan beriladigan oylik pul to'lovidir”.

Fuqaroning yashash joyi - turar joy, kvartira, xizmat turar joyi, ixtisoslashtirilgan uylar (yotoqxona, pansionat, yolg'iz keksalar uchun maxsus uy, nogironlar, faxriylar uchun internat uy va boshqalar), shuningdek pensiya uchun murojaat qilgan jismoniy shaxs ijaraga olish shartnomasi, ijara shartnomasi yoxud qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa asoslar bo'yicha mulkdor sifatida doimiy yashaydigan (doimiy ro'yxatdan o'tgan) boshqa turar joy, doimiy yashash joyi mavjud bo'lmagan (doimiy ro'yxatdan o'tmagan) taqdirda – vaqtincha yashash (vaqtincha ro'yxatdan o'tish) joyidir.

Pensiya tizimining samaradorligi uning ijtimoiy-iqtisodiy maqsadga muvofiqligini va inson omilini rivojlantirish, takror ishlab chiqarish jarayonining davlat tomonidan tartibga solish darajasini aks ettiradi. Pensiya tizimining samaradorligi mablag'larni jalb qilish va aholini ijtimoiy himoyalash maqsadida mablag'larni ishlatilish darajasini ifoda etadi. Pensiya ta'minoti tizimini isloh etishning asosiy sababi davlatning pensiyaga oid majburiyatlarni bajarishi uchun moliyaviy resurslar etarli bo'lishi kerak. Bu muammo aholining keksayib borishiga muvofiq kuchayib, murakkablashib boradi. Davlatlarda vujudga kelgan iqtisodiy, ijtimoiy va demografik vaziyatlardan kelib chiqqan holda ahamiyat kasb etadi. Xorijiy davlatlar uzoq muddatli istiqbolda pensiya tizimi barqarorligini yaxshilashga yo'naltirilgan bir qator muhim o'zgarishlar qildilar.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, oxirgi yillarda kuzatilayotgan YaIMning yuksak o'sish sur'atlari, makroiqtisodiy rivojlanish natijalari mamlakatimiz iqtisodiyotini izchil va barqaror rivojlanishining natijasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash va yangilash sharoitida mamlakat fuqarolarining pensiyasini belgilovchi asosiy omil sifatida davlat budjeti va davlat maqsadli jamg'armalaridagi pul mablag'lari e'tiborga olindi.

Davlatning ijtimoiy sohani rivojlantirishga yo'naltirilgan xarajatlari jamiyatning iqtisodiy salohiyatini oshirishga yordam beradi. Davlat amalga oshirayotgan, aholining barcha qatlamlari manfaatlariga daxldor bo'lgan iqtisodiy faoliyat natijalari ijtimoiy soha orqali namoyon bo'ladi. Davlat tomonidan “Xalq

farovonligini, barqaror, muttasil oshirishni, aholini ijtimoiy himoyalashni ustuvor yo'nalish qilib belgilab, shu yo'l bilan islohotlar faqat inson manfaatlarini ko'zlab, uning farovonligi uchun amalga oshiriladi"².

Davlat tomonidan xalq farovonligini, barqaror, muttasil oshirishni, aholini ijtimoiy himoyalashni ustuvor yo'nalish qilib belgilab, shu yo'l bilan islohotlar faqat inson manfaatlarini ko'zlab, uning manfaati uchun amalga oshiriladi. Ijtimoiy himoya va ijtimoiy ta'minotni moliyalashtirish mexanizmini takomillashtirish bo'yicha xorijiy tajribalar respublikamizda joriy qilindi.

“Davlat is'temoli O'zbekistonda faqat ishlab chiqarishni investitsiyalash bilan emas, balki ijtimoiy sohani ta'minlash bilan ham bog'liq. Ijtimoiy soha uchun zarur resurslarni davlat qo'lida jamlash va ularni adolatli taqsimlashi muhim. Shu sababli Davlat budjeti va budjetdan tashqari pul jamg'armasida ijtimoiy soha xarajatlarining hissi katta.”³

Pensiya jamg'armalaridagi fuqarolar va xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning majburiy va ixtiyoriy jamg'arma badallari ularni davlatning moliyaviy ishtiroki asosida shakllanuvchi, muayyan jamg'arma tashkil etgan aholi toifalariga to'lovlarni amalga oshirish va ijtimoiy himoyalash uchun mo'ljallangan mustaqil pul jamg'armalari sifatida ta'riflash imkonini beradi. Mamlakatimizda mustaqillik qaror topganidan keyingi yillarda fuqarolarni ijtimoiy himoyalash, ularning jamiyatdagi mavqeini yanada mustahkamlashga yo'naltirilgan muayyan ishlarning huquqiy poydevori barpo etildi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida har kim qariganda, mehnatga yaroqsiz bo'lib qolganida, shuningdek, boquvchisidan judo bo'lganida hamda qonunda ko'zda tutilgan boshqa hollarda ijtimoiy ta'minot olishga haqli, degan qoidaga muvofiq fuqarolarni xilma-xil shakldagi ijtimoiy himoyalash kafolatlab qo'yildi.

Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish, turli markazlashgan va markazlashmagan jamg'armalar, avvalo, umumdavlat pul mablag'lari jamg'armasi – davlat budjetini tuzish va ijro qilish yo'li bilan ta'minlanadi. Mustaqillik yillarida

² Karimov I. A. “O'zbekiston XXI asrga intilmoqda”. - T.: “O'zbekiston”, 1999. -B.42.

³ Voxabov A. Bozor munosabatlariga o'tish bosqichida ko'p ukladli iqtisodiyot va uning takroran hosil bo'lishi. Monografiya. -T.: «Moliya». 2002. -B. 143.

murakkab iqtisodiy ahvol yuzaga kelganiga qaramay, O'zbekistonda aholi uchun eng muhim ijtimoiy vazifalarni hal etish maqsadida zarur mablag'lar izlab topildi.

“Ijtimoiy himoya” va “ijtimoiy ta'minot” bir ma'noli tushuncha emas, balki turdosh tushunchalardir⁴. Ulardan ilmiy ta'riflar sifatida foydalanilganda, “ijtimoiy himoya” “ijtimoiy ta'minot”ni tarkibiy qismi sifatida o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, ijtimoiy himoya inson faoliyatining normal shart-sharoitlarini ta'minlovchi mehnat, sog'liq va tabiat, atrof-muhitni muhofaza qilish, mehnatga haq to'lashning eng kam miqdori kabi kafolatlarni qamrab oladi.

Iqtisodiyotni erkinlashtirish bosqichida O'zbekistonda faol ijtimoiy siyosatni amalga oshirishda yangicha amaliy va samarali shakllarni qo'llashni taqozo etadi. Jahon tajribasining ko'rsatishicha, pensiya tizimi faoliyatini yo'lga qo'yish va undan samarali foydalanish boshqa daromad hisobga olingan holatda ijtimoiy muammolarni hal qilish va kishilarni keksalikda kambag'allikdan himoyalashning muhim vositalaridan biri bo'lib hisoblanadi.

Pensiya tizimi ta'minot asosida shakllantiriladigan va aholining ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish va konstitutsion huquqlarini amalga oshirish uchun yo'naltiriladigan pul mablag'lari jamg'armasidan foydalanishga asoslanadi. Pensiya tizimiga xizmat qiluvchi pensiya jamg'armalari uchun daromad manbalarining aniq belgilanganligi, mablag'larning qat'iy maqsadli ishlatilishi, aholi ijtimoiy tabaqalashuvini yumshatishga yo'naltirilganligi, mablag'larning shakllanishi va ishlatilish muddatlarining mos kelmasligi, mustaqil moliya-kredit tashkiloti va budjetdan tashqari maqsadli jamg'arma ekanligi hamda ijtimoiy ta'minotning muhim elementi ekanligi kabi xususiyatlar xosdir.

Pensiya ta'minoti aholini ijtimoiy himoyalash tizimining muhim tarkibiy qismlaridan biridir, chunki u deyarli barcha fuqarolarning hayotiy manfaatlari bilan bog'liqdirki, fuqarolar mehnat qobiliyatlarini yo'qotganlarida shu tizim orqali ijtimoiy himoya qilinadilar. Har kim qariganda, mehnat layoqatini yo'qotganda, shuningdek boquvchisidan mahrum bo'lganda va qonunda nazarda tutilgan boshqa

⁴ Xaitov A., Ziyadulaev M. O'zbekistonda pensiya ta'minoti va xorijiy tajribasi. O'quv qo'llanma. -T.: “Adolat”. 2009. -B.108.

hollarda ijtimoiy ta'minot olish huquqiga ega. Pensiyalar, nafaqalar, ijtimoiy yordam boshqa turlarining miqdori rasman belgilab qo'yilgan tirikchilik uchun zarur eng kam miqdordan oz bo'lishi mumkin emas.⁵

Pensiya bilan ta'minlash dasturini ishlab chiqishda siyosatning eng asosiy masalasi pul mablag'larini jamg'arish vazifalari bilan, daromadlarni qayta taqsimlash vazifalari bilan, shuningdek ularning har birini amalga oshirishda davlatning roli bilan bog'liq. O'z navbatida bularni amalga oshirish uchun moliyaviy iqtisodiy barqarorlik, jamg'arma institutlarini tashkil qilishni o'z ichiga olgan fond bozorlarining rivojlanishi va unga muvofiq keluvchi qonunchilik asoslarini yaratish, aholi jamg'armalarini rag'batlantiruvchi samarali soliq siyosatini yuritish, aholining moliyaviy muassasalarga bo'lgan ishonchini ta'minlovchi davlat boshqaruv tizimi zarur.

Davlat byudjetining asosiy vazifasi – davlatning fiskal siyosati mohiyati va yo'nalishlarini o'zida ifoda etadi. Kengroq ma'noda aytganda, davlat byudjetining asosiy vazifasi milliy daromadni taqsimlash va qayta taqsimlash, iqtisodiyotni tartibga solish va rag'batlantirish, ijtimoiy siyosatni moliya bilan ta'minlash, mamlakatning markazlashtirilgan pul jamg'armalarini vujudga keltirish va ulardan foydalanish ustidan nazorat kilish hisoblanadi.

Shu bilan bir qatorda, davlat byudjeti xarajatlari tarkibida ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy himoyalash xarajatlarining izchil ravishda ortib borayotganligi davlatimiz tomonidan kuchli ijtimoiy siyosatning moliyaviy asoslari shakllantirilayotganligidan dalolatdir.

O'zbekiston Respublikasi davlat byudjeti amaldagi kuchli ijtimoiy himoya tizimini shakllantirish davlat siyosatining mustahkam moliyaviy resurslar manbai bo'libgina qolmay, milliy iqtisodiyotimiz alohida tarmoqlari rivojlanishida ahamiyati g'oyat yuksak bo'lmoqda.

⁵ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi IX-bob, 39-modda. 1992 yil 8 dekabr

1.1-jadval

**Davlat byudjetidan ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy
qo'llab-quvvatlash xarajatlar tarkibi⁶**

Ko'rsatkichlar	2012		2013		2014		2015		2016 (reja)	
	mlrd. so'm	%	mlrd. so'm	%	mlrd. so'm	%	mlrd. so'm	%	mlrd. so'm	%
Ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy qo'llab- quvvatlash xarajatlari	12338	100	15573	100	18873	100	22457,0	100	23897,6	100
Ta'lim	7163	58,1	8984	57,6	10765	57,0	12776,2	56,8	14419,3	60,3
Sog'liqni saqlash	3027	24,5	3768	24,1	4495	23,8	5372,5	23,9	6002,7	25,1
Madaniyat va sport	226	1,8	279	1,7	334	1,7	388,2	1,7	448,8	1,8
Ilm-fan	139	1,1	173	1,1	199	1,0	245,3	1,0	321,8	1,3
Ijtimoiy ta'minot	87	0,7	107	0,7	125	0,7	150,4	0,6	174,1	0,7
Oilalarga ijtimoiy nafaqalar	1624	13,1	1839	11,8	2047	10,8	2279,8	10,1	2317,2	9,6

⁶ Manba: O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi ma'lumotlari asosida tuzildi.

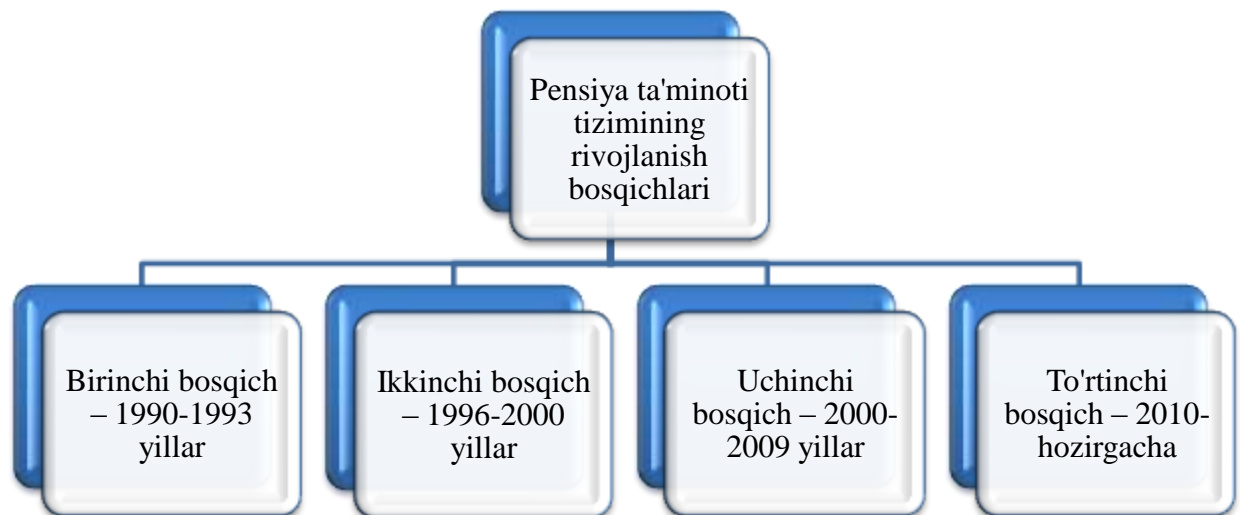
Prezidentimiz Islom Karimov mamlakatimizni 2014 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2015 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisida ta'kidlaganlaridek, "Ijtimoiy sohani rivojlantirish, aholining hayot darajasi va sifatini yanada oshirish bilan bog'liq masalalar bundan buyon ham e'tiborimiz markazida bo'lib qoladi."⁷

Bugungi ijtimoiy sohani rivojlantirish, aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash uchun davlat byudjeti xarajatlarining 60 foizi aynan ushbu sohalarga yo'naltirilmoqda. Davlat byudjetining ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash xarajatlari, asosan, ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat va sport, ilm-fan, ijtimoiy ta'minot va ijtimoiy nafaqalardan tashkil topgan. Buni quyidagi jadval ma'lumotlari asosida ko'rishimiz mumkin (1.1-jadval).

Keyingi 5 yil mobaynida jami byudjet xarajatlarining tarkibida ijtimoiy sohaga qilinayotgan xarajatlar o'sib borgan. Ushbu holat jahondagi barcha davlatlar orasida eng yuqori ko'rsatkichni tashkil etadiki, o'z navbatida, respublikamizda izchil amalga oshirilayotgan ijtimoiy islohotlarning uzoq, strategik ahamiyatga ega ekanligidir.

Pensiya ta'minotining ijtimoiy nuqtai nazardan muhimligi, uning hozirgi kunda respublikamizning 3 milliondan ko'proq fuqarolarining iqtisodiy manfaatlariga bevosita bog'liqligi bilan belgilanadi. Respublikamizda amal qilayotgan pensiya ta'minoti tizimi sobiq ittifoq pensiya ta'minoti tizimini meros qilib olgan bo'lib, ma'lum tarixiy rivojlanish yo'lini bosib o'tgan. Respublikamizda pensiya ta'minoti tizimining rivojlanishini quyidagi 4 bosqichga ajratish mumkin:

⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi. Manba: www.uza.uz 15.01.2016 y.

1.1-rasm. O'zbekiston Respublikasi Pensiya ta'minoti tizimi rivojlanish bosqichlari⁸

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan islohotlar, oxirgi yillarda kuzatilayotgan yalpi ichki mahsulotning yuksak o'sish sur'atlari va makroiqtisodiy rivojlanish natijalari mamlakatimiz iqtisodiyotini izchil va barqaror rivojlanishning natijasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash va yangilash sharoitida mamlakatning faravonligini belgilovchi asosiy omil sifatida davlat moliyasi va pul aylanmasining barqarorligi belgilab olindi. Moliyaviy resurslar davlat miqyosida va korxonalar darajasida etarli daraja mavjudligi jamiyatni yanada barqaror rivojlanishida, iqtisodiy qiyinchiliklar va inqirozlardan xalos etuvchi manba sifatida ham namoyon bo'ladi.

Rivojlangan mamlakatlarda faoliyat ko'rsatayotgan pensiya tizimi insoniyat taraqqiyotining muhim yutug'i hisoblanadi va ijtimoiy muammolarni hal qilishda muhim rol o'ynaydi. Pensiya tizimi iqtisodiy faol aholining ish joyi, mehnatga layoqati va daromadini yo'qotishi bilan bog'liq turli xodisalardan ijtimoiy himoyalash shakli hisoblanadi.

Milliy pensiya tizimi mamlakatimizda davlatning iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishini hisobga olgan holda shakllandi va ijtimoiy ta'minotga muhtoj qatlamni turmush farovonligini oshirib borish uchun tizimni takomillashtirib

⁸ O'quv adabiyotlari asosida talaba tomonidan tayyorlandi.

borish, pensiya miqdorlarini qayta ko'rib borish zarurligini taqozo etadi. Moliyaviy nuqtai nazardan pensiya tizimining samaradorligi, mablag'larni jalb qilish va aholini ijtimoiy himoyalash maqsadida ishlatish darajasini ifoda etadi. Budjetdan tashkari Pensiya jamg'armasi mablag'larini shakllantirishda fuqarolarning qo'shgan shaxsiy hissasi bilan tayinlangan pensiyalar mikdori o'rtasidagi uzviylikni ta'minlashdan iboratdir. Mamlakatimiz qonunchiligida aholining huquq va manfaatlarini himoyalashni mustahkamlashga qaratilgan qator imtiyozlar belgilangan. "Davlat daromadlari bu milliy daromadni va boylikni taqsimlash va qayta taqsimlash jarayonida uning davlatga tekkan qismidir. U bevosita davlat ixtiyorida va davlat korxonalarida qo'lidagi daromaddan iborat bo'ladi"⁹. Budjetdan tashkari Pensiya jamgarmasi davlat tomonidan jamiyat ehtiyojlariga xarajat qilish uchun jalb etilgan mablag'larni qayta taqsimlash va ulardan foydalanish bilan bog'liq munosabatlar yig'indisidir. Mamlakatimizning asosiy vazifasi ijtimoiy larzasiz, odamlarning qashshoqlashuviga yo'l qo'ymagan holda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning yangi bosqichiga o'tib borishdan iborat.

Hozirgi kunda mamlakatimizda davlat pensiya ta'minotining tashkiliy jihatdan ikki shakli mavjud bo'lib, ularning birinchisi – fuqarolarning birdamlashgan davlat pensiya ta'minoti tizimi, ikkinchisi – fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti tizimi hisoblanadi.

1.2. O'zbekiston Respublikasi pensiya ta'minotining huquqiy-me'yoriy asoslari

Fuqarolarning ijtimoiy himoyasi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyada belgilab berilgan eng muhim huquqi – pensiya ta'minoti huquqi bilan mustahkam bog'liq. Davlat pensiyalarining turli xillarini olish huquqiga ega bo'lgan fuqarolarga ularning o'zlari tanlagan bitta pensiya tayinlanadi.

O'zbekistonning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda pensiya ta'minotining yangi tizimi paydo bo'ldi. Pensiya ta'minoti tizimining huquqiy

⁹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning "Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari" nomli asarini o'rganish bo'yicha o'quv qo'llanma.-T.: Iqtisodtiyot, 2009 -6 b.

asosini yaratilishida xukumatimiz tomonidan qator qonun va boshqa me'yoriy xujjatlar qabul qilindi.

Fuqarolarning birdamlashgan davlat pensiya ta'minoti tizimi, ya'ni hozirgi vaqtda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi mustaqillik yillari mobaynida bosqichma-bosqich rivojlatirib borildi va besh bosqichda amalga oshirildi.

Birinchi bosqichda, O'zbekiston SSR Prezidenti huzuridagi Vazirlar Mahkamasining 1991 yil 14 yanvarda "SSJI Pensiya fondining O'zbekiston jumhuriyat bo'limini tashkil etish to'g'risida" gi № 9-sonli Qarori qabul qilindi va bu SSJI Pensiya fondining O'zbekiston jumhuriyat bo'limi qator vazifalarni yuklab qo'ydi.

Ikkinchi bosqichda, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining va O'zbekiston Kasaba uyushmalari Federatsiyasi Kengashining 1993 yil 4 avgustdagi "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini huzuridagi Ijtimoiy sug'urta jamg'armasini tashkil etish to'g'risida" gi 391-sonli Qarori qabul qilindi.

Uchinchi bosqichda, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1996 yil 27 dekabrda "O'zbekiston Respublikasi Ijtimoiy ta'minot vazirligi huzurida Pensiya jamg'armasini tashkil etish to'g'risida" gi 459-sonli Qarori tasdiqlandi.

To'rtinchi bosqichda, - O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2000 yil 15 noyabrda "O'zbekiston Respublikasi Pensiya ta'minoti tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi 444-sonli Qarori qabul qilindi; - 2001 yil 1 yanvardan boshlab O'zbekiston Respublikasi Ijtimoiy ta'minot vazirligi huzuridagi Pensiya jamg'armasi O'zbekiston Respublikasining budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga aylantirildi.

O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligiga budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasini boshqarish bo'yicha quyidagi funksiyalar yuklandi:

– byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi mablag'lari kelib tushishi va ularni sarflashning har yilgi hamda choraklar bo'yicha prognoz balanslarini shakllantirish;

– pensiyalar, shuningdek ijtimoiy ta’minot bo’limlari tomonidan to’lanadigan nafaqalarni o’z vaqtida hisoblash va to’lash;

– pensiyalar va ijtimoiy ta’minot bo’limlari tomonidan to’lanadigan nafaqalarning to’g’ri hisoblanishini hamda ularning o’z vaqtida to’lanishini nazorat qilish.

Shuningdek, O’zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vaziri va Qoraqalpog’iston Respublikasi, viloyatlar, tumanlar va shaharlar mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish organlarining rahbarlari budjetdan tashqari Pensiya jamg’armasi mablag’larini boshqaruvchilar hisoblanishi ham belgilab o’tildi; O’zbekiston Respublikasi Ijtimoiy ta’minot vazirligi, Moliya vazirligi, Ijtimoiy ta’minot vazirligi markaziy apparati tuzilmasida xodimlari soni besh kishidan iborat bo’lgan budjetdan tashqari Pensiya jamg’armasi daromadlari va xarajatlari bo’limini tashkil etish belgilandi.

Beshinchi bosqichda, O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 21 oktyabrdagi “Budjetdan tashqari Pensiya jamg’armasini boshqarishni yanada takomillashtirish to’g’risida” gi 490-sonli Qarori tasdiqlandi. Bunga ko’ra, birinchi marta pensiya ta’minoti Moliya vazirligi tomonidan amalga oshirilishi belgilandi va 2005 yil 1 yanvardan boshlab, O’zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Budjetdan tashqari Pensiya jamg’armasi Ijro etuvchi direksiyasi amalda tadbqiq etildi.

Mamlakatimizda barqaror va samarali iqtisodiyotni shakllantirish borasida amalga oshirib kelinayotgan islohatlar bugungi kunda o’zining natijalarini namayon etmoqda. Jumladan, qisqa vaqt ichida iqtisodiyotda chuqur tarkibiy o’zgarishlarni amalga oshirish, aholi daromadlarining o’sishini ta’minlash, samarali tashqi savdo hamda investitsiya jarayonlarini kuchaytirish, qishloq xo’jaligini isloh qilish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasini barqaror rivojlantirish, bank-moliya tizimi faoliyatini mustahkamlashda ahamiyatli yutuqlar qo’lga kiritildi.

Davlatimiz tomonidan ijtimoiy yo’naltirilgan bozor munosabatlariga o’tishda mamlakatni barqaror rivojlanishini, iqtisodiy o’sish sur’atlarini yuqori darajada

bo'lishini ta'minlash maqsadida budjet–soliq siyosatini yanada takomillashtirish, davlat budjeti daromadlariga mavjud zahiralarini o'rganish muhim vazifa qilib olindi. Bunda pensiya jamg'armasini boshqarish jarayoni, daromad qismini belgilovchi moliyaviy manbalarni shakllantirish tahlili, xarajatlar qismini qay darajada maqsadli sarflanishini tahlili muhim o'rin egallaydi.

Prezidentimiz Islom Karimov tomonidan 2009 yil 30 dekabrda qabul qilingan «Fuqarolarning pensiya ta'minoti tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni ushbu mexanizm samaradorligini oshirishni ko'zda tutadi. Mazkur hujjatda pensiya ta'minoti tizimining tashkiliy tuzilmasini yanada takomillashtirish, pensiyalar va ijtimoiy nafaqalarni Budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasidan o'z vaqtida moliyalashtirish hamda ularni to'liq hajmda to'lash, shuningdek, respublika fuqarolarining pensiya ta'minotiga yo'naltiriladigan mablag'lardan maqsadli foydalanilishi ustidan nazoratni kuchaytirishga xizmat qiladigan qator yangiliklarni joriy etish belgilangan.

Ushbu Farmonga ko'ra 2010 yilning 1 yanvaridan boshlab pensiyalar, shuningdek, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya va boshqa to'lovlarni tayinlash, moliyalashtirish, ularning to'lanishini hisobga olish va monitoringini yuritish viloyatlar, shaharlar va tumanlarda tashkil etiladigan O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi bo'linmalari tomonidan amalga oshiriladi. Ayni paytda hujjatda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi zimmasiga qo'shimcha vazifalar xam yuklangan. yangi tuzilma fuqarolarga pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya va boshqa to'lovlarni tayinlash, qonun hujjatlarida belgilangan tartibda pensiyalar hamda boshqa to'lovlarning miqdori qayta hisoblab chiqilishini ta'minlaydi. Mehnatda mayiblanganlik yoki kasb kasalligi oqibatidagi nogironlik bo'yicha tayinlangan pensiyalarga doir munosabatlarni amalga oshiradi. Pensiya ta'minoti tizimiga kiritilgan bunday yangilik fuqarolarni ijtimoiy muhofazalash samaradorligini oshirish, tibbiy-mehnat ekspertizasi xizmati faoliyatini tashkil etish imkonini beradi. Zotan, fuqarolarga pensiya tayinlashning amaldagi tizimini takomillashtirish, mavjud ijtimoiy himoya

tizimining samaradorligini oshirishni davrning o'zi taqozo qilmoqda. Mamlakat iqtisodiy salohiyati va odamlar ijtimoiy muhofazasi bilan bog'liq ushbu masalada belgilangan qonun-qoidalariga qat'iy amal qilinishini ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 30 dekabrda PF-4161 sonli Farmoniga asosan O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi hududiy boshqarma va tuman (shahar) bo'limlari tashkil etilib 2010 yil 1 yanvardan aholiga pensiya ta'minoti xizmatini ko'rsatib kelinmoqda.

O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning davlat pensiyalari to'g'risida"gi Qonuni O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining qariganda, mehnat qobiliyatini to'liq yoki qisman yo'qotganda, boquvchisiz qolganda ijtimoiy ta'minlanishdan iborat konstitutsiyaviy huquqlarini ro'yobga chiqarish, davlat pensiyalarining yagona tizimini, ularni tayinlash, hisoblab chiqarish, qayta hisoblash va to'lash tartibini belgilaydi. Respublika hududidan tashqarida yashab turgan O'zbekiston Respublikasining fuqarolarini pensiya bilan ta'minlash davlatlararo bitimlar (shartnomalar) asosida amalga oshiriladi. Ish stajiga ega bo'lmagan fuqarolar va ularning oilalari ushbu Qonunga binoan davlat pensiyalari olish huquqiga ega emaslar. Ularning ijtimoiy ta'minlanish tartibini O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi belgilab qo'yadi.

Budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga ajratiladigan mablag'lar va badallar miqdorlari hamda ularni to'lash muddatlari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi. Budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga majburiy to'lovlar davlat soliqlari va yig'imlariga tenglashtiriladi.

Pensioner va nogironlarning turmush darajasi va hayot tarzi sifatini yanada oshirish hamda ijtimoiy muhofazasini mustahkamlash, davlat pensiya tizimini 2011-2016 yillarda baarqaror rivojlantirish, maqbul ijtimoiy muhitni shakllantirish yo'li bilan fuqarolarni kafolatlangan davlat pensiyalari bilan ta'minlash hamda bu borada joylardagi shart-sharoitlarni yaxshilash yuzasidan Kompleks chora tadbirlar ishlab chiqildi va mazkur dastur o'rnatilgan tartibda Vazirlar Mahkamasida

tasdiqlandi. Pensiya jamg'armasi faoliyatini samaradorligini oshirish uchun unga birlashtirilgan daromad turlarini ko'paytirish va o'z vaqtida shakllantirilishi pensioner va nogironlarning turmush darajasi va hayot tarzi sifatini oshirishga, pensiya jamg'armasi vazifasini o'z vaqtida bajarishga va pensiya tizimining barqarorligini ta'minlashga muhim omil bo'lib hisoblanadi. Shu sababli, pensiya tizimi faoliyatini takomillashtirish uchun uning daromad manbalarini ko'paytirish va xarajat yo'nalishlari aniq va ravshan yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

Moliya vazirligining Bosh nazorat-taftish boshqarmasi tarkibida Budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi mablag'laridan maqsadli foydalanilishi ustidan nazorat boshqarmasi va uning hududiy bo'linmalarida tegishli bo'limlar tashkil qilinadi. Ular tomonidan yangi tayinlangan pensiya va nafaqalarning hisoblab chiqilishi, shuningdek, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan imtiyozlar qo'llanilishi to'g'riligini, shu jumladan fuqarolarning pensiyaga oid hujjatlar yig'ma jildida birlamchi hujjatlarning to'liqligi va ishonarliligini tekshirish yo'li bilan yoppasiga tekshiruvlar amalga oshiriladi. Ishlovchi pensionerlarga mulkchilik shaklidan qat'i nazar, korxonalar, tashkilotlar, muassasalar tomonidan pensiyalar hamda nafaqalarning hisoblab yozilishi va to'lanishi to'g'riligini reja asosida tekshiradi. Bu esa o'z navbatida fuqarolarga pensiya va nafaqalar o'z vaqtida va to'liq to'lanishining tizimli monitoringini olib borish, qoidabuzarliklarga qarshi tegishli choralarini ko'rish imkonini beradi.

Umuman olganda biz yuqorida mamlakatimizda pensiya ta'minoti tizimini shakllantirilishining hamda uning huquqiy-me'yoriy bazasini yaratilishini uzviy bog'liqlikda bosqichma-bosqich amalga oshirilganligini asoslab yoritib berishga xarakter qildik. Hozirgi vaqtda O'zbekiston pensiya ta'minoti tizimining huquqiy asoslarini quyidagi 1.2-jadvalda ko'rish mumkin. Shunday qilib, O'zbekistonda pensiya ta'minoti tizimini va uning huquqiy asoslarini yaratilishi xukumatimizning doimo diqqat e'tiborida bo'ldi. Buning natijasida respublikamizda axolini ijtimoiy himoya qilishning asosiy bo'g'ini bo'lgan mukammal pensiya ta'minoti tizimi yaratildi va hozirgi kunda ham uni takomillashtirish yuzasidan uzluksiz ishlar olib borilmoqda.

**Pensiya ta'minoti tizimining huquqiy asosini tashkil qiluvchi asosiy
hujjatlar¹⁰**

№	Xujjat nomi
1	O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi
2	O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonuni (1993 yil 3 sentyabr №938-XII), bir qator o'zgarishlar va qo'shimchalar bilan
4	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori (1994 yil 10 yanvar 6-sonli)
5	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunini ro'yobga chiqarish uchun zarur bo'lgan normativ hujjatlarni tasdiqlash haqida"gi Qarori (1994 yil 11 may 249-sonli)
6	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 21 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" gi 30-son Qarori.
7	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasini boshqarishni yanada takomillashtirish to'g'risida"gi Qarori (2004 yil 21 oktyabr 490-sonli)
8	O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Fuqarolarning pensiya ta'minoti tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni (2009 yil 30 dekabr, PF-4161-sonli)
9	O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining tashkiliy tuzilmasini shakllantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori (2009 yil 30 dekabr, PQ-1252-sonli)
10	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash haqida"gi Qarori (2010 yil 19 fevral, 30-sonli)
12	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasida davlat pensiyalarini tayinlash va to'lash tartibini yanada takomillashtirishga yo'naltirilgan normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori (2011 yil 8 sentyabr, 252-sonli)
13	O'zbekiston Respublikasining "Byudjet kodeksi". 2013 yil 26 dekabr. O'RQ-360-son
14	O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ish haqi, pensiyalar, stipendiyalar va nafaqalar miqdorini oshirish to'g'risida"gi Farmonlari

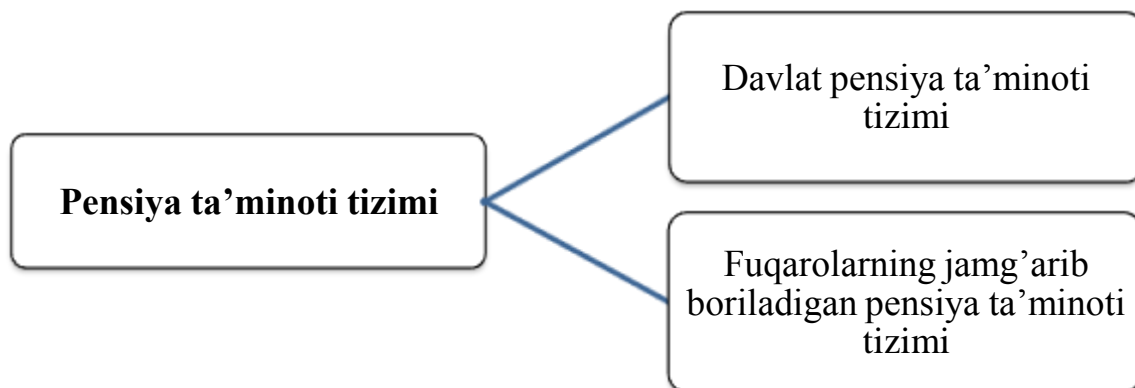
¹⁰ O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari asosida talaba tomonidan tayyorlandi. 1992-2016 yy. www.lex.uz

15	O'zbekiston Respublikasi Prezidentining har yilgi chiqadigan O'zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari va Davlat budjeti parametrlari to'g'risidagi Qarorlari
16	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "2015-2017 yillarda pensiya ta'minotining yagona idoralararo integratsiyalashtirilgan axborot tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori (2015 yil 19 oktyabr, 297-son)

O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti tizimi ikki turga ajratiladi.

– Davlat pensiya ta'minoti tizimi – fuqarolarning qonunchilikda belgilangan keksalik yoshiga etganida, nogironlik tufayli mehnat layoqatini yo'qotganida, shuningdek, boquvchisidan mahrum bo'lganida va qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda pensiya ko'rinishida moddiy ta'minot berish maqsadiga ega bo'lgan iqtisodiy institutlar va me'yoriy-huquqiy hujjatlar yig'indisi;

– Fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti tizimi – fuqarolarni shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisob varag'laridagi mablag'lardan davlat pensiyasiga qo'shimcha ravishda pul mablag'lari bilan ta'minlash maqsadiga ega bo'lgan iqtisodiy institutlar va me'yoriy-huquqiy hujjatlar yig'indisidan iborat.

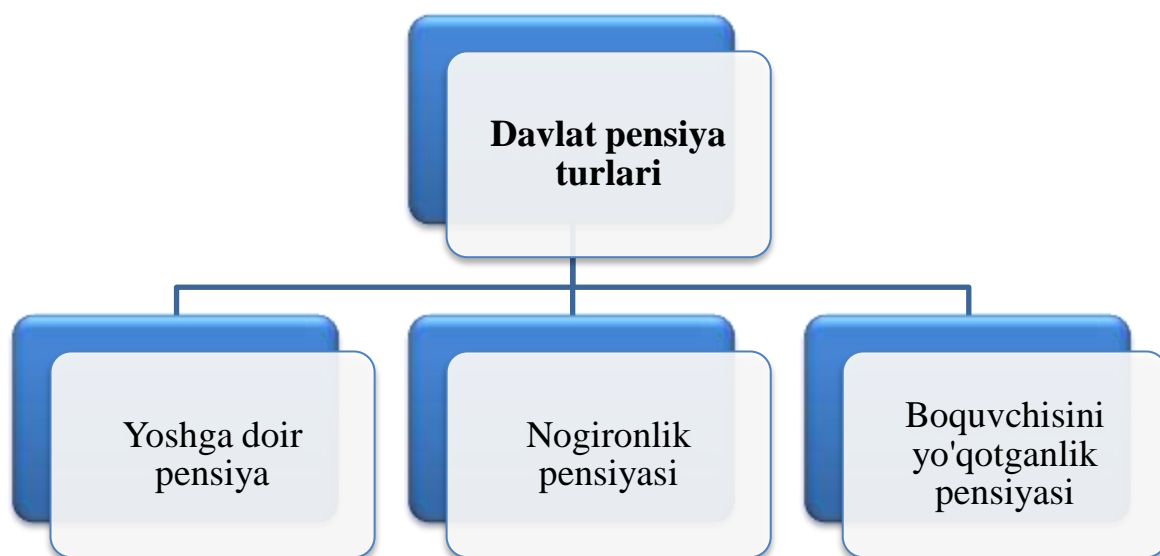

1.2-rasm. O'zbekiston pensiya ta'minoti tizimi¹¹

O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida" gi 938-XII-sonli Qonuni qabul qilindi. Ushbu Qonun O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining qariganda, mehnat qobiliyatini to'liq yoki qisman yo'qotganda, boquvchisiz qolganda davlat pensiyalarini tayinlash, hisoblab

¹¹ "Пенсионное обеспечение граждан".Справочник для населения, Т.:2010 г., Библиотека газеты "Norma", 16 с.

chiqarish, qayta hisoblash va to'lash tartibini belgilaydi. Qonunning 2-moddasiga asosan davlat pensiyalarining turlari quyidagilar hisoblanadi:

1.3-rasm. Davlat pensiya turlari¹²

1. Yoshga doir pensiya. Ushbu pensiyani erkaklar - 60 yoshga to'lganda va ish stajlari kamida 25 yil bo'lgan taqdirda, ayollar - 55 yoshga to'lganda va ish stajlari kamida 20 yil bo'lgan taqdirda ega bo'ladilar. Pensiya tayinlash uchun etarlicha ish stajiga ega bo'lmagan shaxslarga yoshga doir pensiyalar faoliyat turi, mulk va xo'jalik yuritish shakllaridan qat'i nazar, xodim davlat tomonidan ijtimoiy sug'urtalangan holda bajargan har qanday ishda kamida 5 yil ish staji mavjud bo'lgan taqdirda, bor stajga mutanosib miqdorda tayinlanadi.

2. Nogironlik pensiyasi. Nogironlik pensiyalari qonun hujjatlarida belgilangan tartibda I va II guruh nogironlari deb topilgan shaxslarga tayinlanadi. Sog'lig'ini yoki mehnat qobiliyatini yo'qotganlik darajasiga qarab, nogironlikning uch guruhi aniqlanadi. Nogironlik sabablari va guruhlari, shuningdek nogironlik boshlangan vaqt va nogironlikning qancha muddatga belgilanishi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2008 yil 8 avgustdagi 175-sonli qarori bilan tasdiqlangan

¹² O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonuni. 1993 yil. 3 sentyabr.

“Tibbiy-mehnat ekspert komissiyalari to’g’risida”gi Nizom asosida ishlovchi tibbiy-mehnat ekspert komissiyalari (TMEK) tomonidan aniqlanadi.

3. Boquvchisini yo’qotganlik pensiyasi. Vafot etgan boquvchining qaramog’ida bo’lgan mehnatga qobiliyatsiz oila a’zolari boquvchisini yo’qotganlik pensiyasi olish huquqiga ega bo’ladi. Marhumning qaramog’ida turmagan otasonasi va eri (xotini) ham, keyinchalik kun kechirish uchun zarur mablag’ manбайдan mahrum bo’lib qolsalar, pensiya olish huquqiga ega bo’ladilar.

Pensiya jamg’armasi daromad manbalarining shakllanishi O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010 yil 19 fevraldagi 30-son qaroriga asosan “O’zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg’armasi to’g’risida”gi Nizom asosida olib boriladi. Pensiya jamg’armasi daromadlarining shakllanishi nazorati Davlat Soliq Qo’mitasiga yuklangan.

Fuqarolar pensiya olish huquqi paydo bo’lganidan so’ng istalgan paytda pensiya tayinlashni so’rab murojaat etishlari mumkin. Davlat pensiyalarining turli xillarini olish huquqiga ega bo’lgan fuqarolarga ularning o’zlari tanlagan bitta pensiya tayinlanadi.

Harbiy xizmatchilarni, shuningdek ichki ishlar organlarining boshliqlar va oddiy xodimlar tarkibidan bo’lgan shaxslarni hamda ularning oila a’zolarini pensiya bilan ta’minlash shartlari, normalari va tartibi O’zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari bilan belgilanadi, ularga qonunda nazarda tutilgan asoslarda pensiyalar olish huquqi ham beriladi. Bunda harbiy xizmatchilar, shuningdek ichki ishlar organlari boshliqlar va oddiy xodimlar tarkibidan bo’lgan shaxslar pul ta’minotining barcha turlari fuqaro shaxslarning ish haqi singari bir xilda hisobga olinadi.

Shu o’rinda Yevropaning ayrim rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlaridagi fuqarolarning pensiyaga chiqish yoshlari bo’yicha tanishsak aytish kerakki ayni muddao bo’lard. Keltirilgan 2.1-jadvalda huddi shu haqda ma’lumotga ega bo’lishimiz mumkin bo’ladi. Bunda Yevropa mamlakatlarining ko’pchiligida huddi bizning mamlakatimizdagi siyosatga mos kelishini ko’rishimiz

mumkin. Yuqorida aytib o'tganimizdek, bizda ayollar 55 yosh, erkaklar 60 yoshga to'lganda albatta belgilangan ish stajiga ega bo'lgan taqdirda pensiyaga chiqishi belgilab qo'yilgan bo'lsa, Yevropaning Rossiya, Turkiya, Fransiya, Belorussiya davlatlarida ham huddi shu holatni ko'rishimiz mumkin. Biroq, Yevrpaning ayrim mamlakatlarda yuqori yoki o'rta holatdagi yoshda ham pensiyaga chiqilayotganligini guvohi bo'lamiz.

1.3-jadval

Yevropada pensiya yoshi (2015 yil yanvar oyi holatiga)¹³

Davlatlar	Erkaklar	Ayollar
Yuqori pensiya yoshi		
Albaniya	64.5	69.5
Germaniya	67	67
Daniya	69	69
Irlandiya	66	66
Italiya	68	63.5
O'rta pensiya yoshi		
Avstriya	65	60
Buyuk Britaniya	65	65
Gretsiya	65	65
Ispaniya	65	65
Shvetsariya	65	64
Past pensiya yoshi		
Belorussiya	60	55
Rossiya	60	55
Turkiya	60	56
Fransiya	60	60

Demak, jadval ma'lumotlaridan aytishimiz mumkinki Yevropada yuqori pensiya yoshi 65 yoshdan katta, o'rta pensiya yoshi 60 yoshdan katta hamda past pensiya yoshi esa 60 yoshgacha tashkil etadi.

Pensiya tayinlash uchun etarlicha ish stajiga ega bo'lmagan shaxslarga yoshga doir pensiyalar O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning davlat pensiyalari to'g'risida"gi Qonuni 37-moddasi birinchi qismining "a", "b", "v" va "g" bandlarida nazarda tutilgan kamida 7 yil (hozircha 5 yil, 2016 yilning 1 iyulidan

¹³ www.aif.ru ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.

boshlab 7 yil) ish staji mavjud bo'lgan taqdirda, bor stajga mutanosib miqdorda tayinlanadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tasdiqlaydigan ro'yxatlarga muvofiq fuqarolarning ayrim toifalari imtiyozli shartlarda pensiya olish huquqiga ega bo'ladilar:

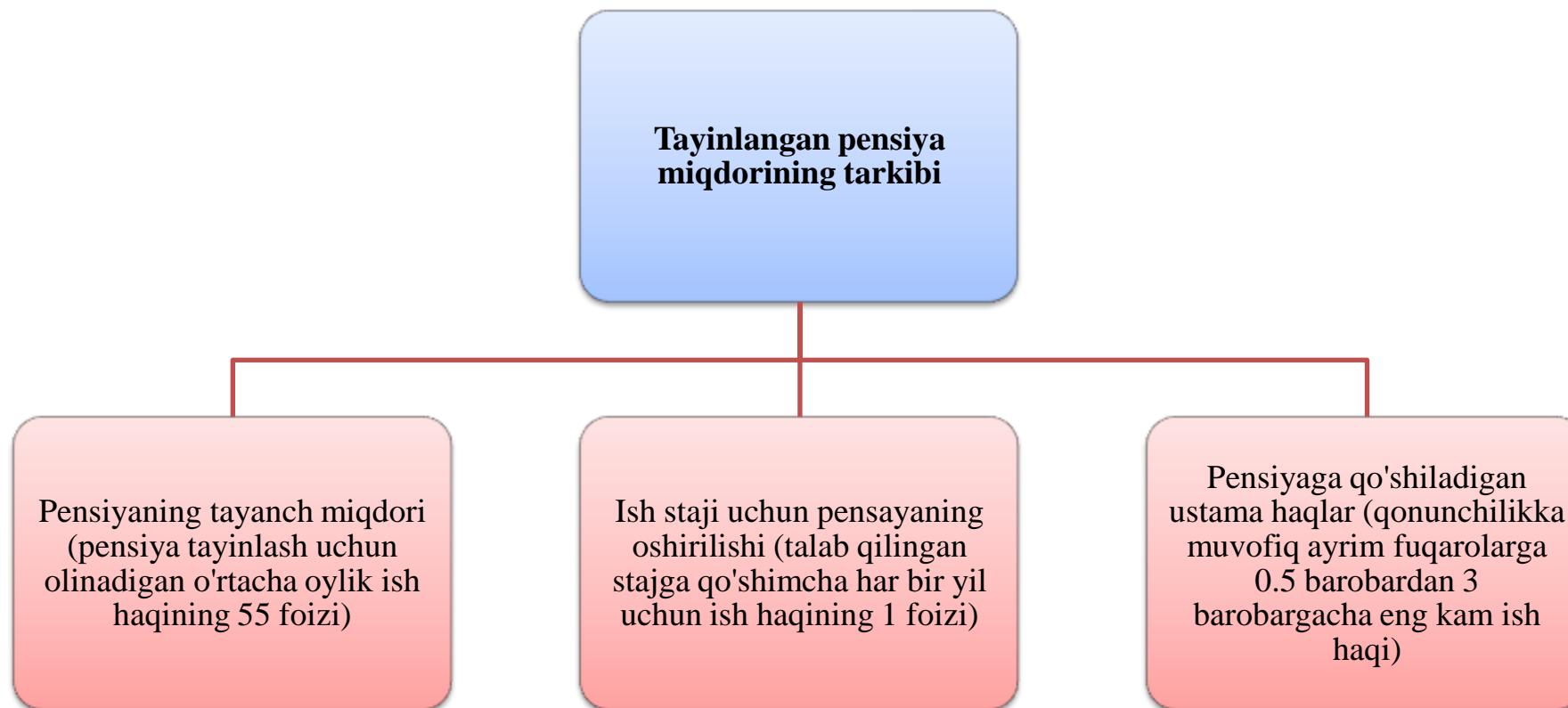
- yoshidan qat'iy nazar pensiya olish huquqini beradigan ishlab chiqarishlar, muassasalar, ishlar, kasblar va lavozimlarning 1-sonli ro'yxati;

- umumiy belgilangan yoshni 10 yilga qisqartirilgan holda pensiya olish huquqini beradigan ishlab chiqarishlar, muassasalar, ishlar, kasblar, lavozimlar va ko'rsatkichlarning 2-sonli ro'yxati;

- umumiy belgilangan yoshni 5 yilga qisqartirilgan holda pensiya olish huquqini beradigan ishlab chiqarishlar, muassasalar, ishlar, kasblar, vazifalar va ko'rsatkichlarning 3-sonli ro'yxati.

Imtiyozli shartlarda pensiya olish huquqiga urush nogironlari, bolalikdan nogiron farzandlarning onalari, liliputlar va pakanalar ham ega. Nogironlik pensiyalari qonun hujjatlarida belgilangan tartibda I va II guruh nogironlari deb topilgan shaxslarga tayinlanadi. Sog'lig'ini yoki mehnat qobiliyatini yo'qotganlik darajasiga qarab, nogironlikning uch guruhi aniqlanadi. Nogironlik sabablari va guruhlari, shuningdek nogironlik boshlangan vaqt va nogironlikning qancha muddatga belgilanishi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tasdiqlaydigan ular to'g'risidagi Nizom asosida ishlovchi tibbiy- mehnat ekspert komissiyalari (TMEK) tomonidan aniqlanadi.

Mehnatda mayiblanganda yoki kasb kasalligiga uchraganda beriladigan nogironlik pensiyalari ish stajidan qat'i nazar, tayinlanadi. Umumiy kasallik tufayli beriladigan nogironlik pensiyalari nogironlik boshlangan paytga qadar ish stajiga ega bo'lgan taqdirda tayinlanadi. 20 yoshga to'lgunga qadar umumiy kasallik tufayli ish davrida yoki ishlash to'xtatilganidan keyin nogiron bo'lib qolgan shaxslarga pensiyalar ish stajidan qat'i nazar tayinlanadi.

1.4-rasm. Tayinlangan pensiya miqdorining tarkibi¹⁴

¹⁴ O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonun. 1993 yil. 3 sentyabr.

Hozirgi vaqtda O'zbekistonda amal qilayotgan davlat pensiya dasturi birdamlik tizimi asosida shakllangan. Birdamlik pensiya tizimi -ishlovchilarning ish haqi jamg'armasidan pensiya jamg'armasiga soliq to'lash va pensiya jamg'armasidan pensionerlarga nafaqalar to'lashga asoslangan.

Birdamlik pensiya tizimi davlat tizimi xarakteriga ega bo'lganligi uchun, uni korxonada va tarmoq darajasida tashkil etish imkoni yo'q. Birdamlik tizimining asosiy xususiyati – unda kuchli qayta taqsimlash elementlari mavjud bo'lgan holda pensionerlar o'rtasidagi kambag'allik va tabaqalashuv darajasini sezilarli qisqartirdi.

2-BOB. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA DAVLAT PENSIYA TA'MINOTI TIZIMINING AMALDAGI HOLATI TAHLILI

2.1. O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minotini moliyalashtirishning bugungi holati

Qonunchiligimizga kiritilayotgan o'zgartishlar fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti masalalarini hamda mehnatga oid munosabatlarni tartibga soluvchi amaldagi qonunchilikni yanada takomillashtirish, ilg'or xorijiy tajriba va bozor iqtisodiyoti tamoyillariga mosligini ta'minlash, pirovardida pensiya ta'minotida ijtimoiy adolat printsiplarini kuchaytirish, yuqori ish haqi olib ishlagan fuqarolarga mutanosib miqdorda pensiyalar tayinlash imkoniyatlarini yaratish va pensiyalar miqdorini ustuvor tarzda oshirishga xizmat qiladi.

Vazirlar Mahkamasining 2000 yil 15 noyabrdagi "O'zbekiston Respublikasining pensiya ta'minoti tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi 444-sonli qaroriga muvofiq 2001 yil 1 yanvardan boshlab O'zbekiston Respublikasi Ijtimoiy ta'minot vazirligi huzuridagi Pensiya jamg'armasi O'zbekiston Respublikasining budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga aylantirildi hamda unga to'lanadigan majburiy to'lovlar, davlat soliqlari va yig'imlariga tenglashtiriladi.

Hozirgi kunda budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining asosiy daromad manbai bo'lib, ish beruvchilarning umumiy ish haqi fondidan hisoblab beradigan yagona ijtimoiy to'lov hisoblanadi. Hozirgi keltirayotgan jadvalimda ham aynan yagona ijtimoiy to'lov stavkasining amaldagi holati tahlili keltirilgan.

Keltirilgan 2.1-jadval ma'lumotlaridan shuni ko'rishimiz mumkinki 2005 yilda yagona ijtimoiy to'lov tarkibida pensiya jamg'armasiga ajratmalar 30% ni va majburiy sug'urta badali 2,5% ni tashkil qilgan bo'lsa, bu ko'rsatgich 2016 yilga kelib yagona ijtimoiy to'lov tarkibida pensiya jamg'armasiga ish beruvchilar tomonidan 24,8% ni ishlovchilar tomonidan majburiy sug'urta badallari salmog'i esa 7,5% ni tashkil etmoqda. Yana bir o'zgarish, 2015 yilda mikrofirma va kichik korxonalar hamda fermer xo'jaliklari uchun yagona ijtimoiy to'lov stavkasi 25

2.1-jadval

**2005-2016 yillarda yagona ijtimoiy to'lov va budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga
majburiy sug'urta badallari stavkasi¹⁵**

(foiz hisobida)

Ko'rsatgichlar nomi	Yillar											
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Yagona ijtimoiy to'lov	31	25	24	24	24	25	25	25	25	25	25	25
Shu jumladan Pensiya jamg'armasiga	30	24.2	23.5	23.5	23.6	24.8	24.8	24.8	24.8	24.8	24.8	24.8
Majburiy sug'urta badali	2.5	2.5	2.5	2.5	3.5	4	4.5	5.5	6	6.5	7	7.5
Sotilgan maxsulotdan pensiya jamg'armasiga ajratma	0.7	0.7	0.7	1	1	1.5	1.5	1.6	1.6	1.6	1.6	1.6

¹⁵ O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.

foizdan 15 foizga tushurildi. Buning 14,8 foizi ham Pensiya jamg'armasiga borib tushadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010 yil 19 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi to'g'risida Nizomni tasdiqlash haqida"gi 30-son Qarori qabul qilindi.

Nizom O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining (keyingi o'rinlarda Jamg'arma deb ataladi) pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlarini va boshqa to'lovlarni tayinlashni, moliyalashtirishni, hisobga olishni va ularning to'lanishi monitoringini olib borishni, ushbu maqsadlarga yo'naltiriladigan maqsadli moliyaviy resurslarni jamlashni, shuningdek tibbiy-mehnat ekspertizasi xizmatlari faoliyatini tashkil etishni amalga oshirish bo'yicha asosiy vazifalari, funksiyalari va vakolatlarini belgilaydi.

Jamg'arma idoraviy jihatdan O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligiga qarashli hamda o'z faoliyati to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining birinchi o'rinbosari – Moliya vaziriga, Jamg'armaning Kuzatuv kengashi raisiga hisob beradi. Jamg'arma o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, O'zbekiston Respublikasi qonunlariga, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qarorlariga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlariga, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlariga, boshqa normativ-huquqiy hujjatlarga amal qiladi. Jamg'arma o'z ishlarini davlat organlari va boshqa tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlikda amalga oshiradi. Jamg'arma tizimiga: Jamg'armaning Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridagi boshqarmalari; Jamg'armaning tuman (shahar) bo'limlari; Respublika tibbiy-ijtimoiy ekspertiza inspeksiyasi; bosh, tuman, tumanlararo, shahar va ixtisoslashtirilgan tibbiy-mehnat ekspertizasi xizmatlari kiradi.

Quyidagi 2.2-jadvalda Qashqadaryo viloyati byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi G'uzor tuman bo'limining 2015 yil may oyi holatiga ko'ra jami pensiya oluvchilar soni berilgan.

2.2-jadval

Qashqadaryo viloyati G'uzor tuman Pensiya jamg'armasi bo'limi hisobida turgan pensiya va nafaqa oluvchilarning umumiy soni to'g'risida tahliliy

MA'LUMOT¹⁶

№	Tuman (shahar)lar nomi	2015 yil 1 yanvar holatiga kishi soni, jami	2015 yil 1 dekabr holatiga kishi soni, jami	Farq	Shundan:											
					Yoshga doir pensiya		Farq	Nogironlik pensiya		Farq	Boquvchisini yo'qotganlik pensiya		Farq	Ijtimoiy nafaqalar		Farq
					2015 yil 1 yanvar	2016 yil 1 yanvar		2015 yil 1 yanvar	2016 yil 1 yanvar		2015 yil 1 yanvar	2016 yil 1 yanvar		2015 yil 1 yanvar	2016 yil 1 yanvar	
1	G'uzor t.	15913	16301	388	11050	11421	371	1857	1804	-53	1308	1301	-7	1698	1775	77

¹⁶ O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi Qashqadaryo viloyat G'uzor tuman bo'limining 2016 yil yanvar oyi hisoboti asosida muallif tomonidan tuzildi.

Ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, 2016 yilning 1 yanvar holatiga ko'ra G'uzor tumanida jami pensiya oluvchilar ichida yoshga doir pensiya oluvchilar katta ulushga ega, 11421 nafar kishi (70 foiz)ni tashkil etgan, nogironlik pensiyalari oluvchilar 1804 nafar kishi bo'lib, 11,1 foizni tashkil etgan, boquvchisini yo'qotganlik pensiyalarini 1301 nafar kishi oladi, mazkur fuqarolar 7,9 foizni tashkil etgan.

Hozirgi kunda budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi daromadlari quyidagi manbalar hisobiga shakllantirilmoqda:

a) majburiy to'lovlar va badallar:

- belgilangan miqdordagi yagona ijtimoiy to'lov tushumlari;
- alohida yuridik shaxslarning ijtimoiy sug'urta badallari;
- fuqarolarning sug'urta badallari;
- jismoniy shaxslar ayrim toifalarining sug'urta badallari;
- majburiy ajratmalar.

b) boshqa to'lovlar:

– “Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 15-moddasiga muvofiq tayinlangan mehnatda mayib yoki kasb kasalligi oqibatida nogiron bo'lganlarga pensiyalar to'lash;

– xarajatlarini qoplash uchun regressiv talablar (da'volar) bo'yicha ish beruvchilar va fuqarolardan undiriladigan mablag'larning 85 foizi;

– “Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 14-moddasiga muvofiq muddatidan oldin tayinlangan yoshga doir pensiyalarni to'lash xarajatlarini qoplash uchun o'tkaziladigan O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligining Bandlikka ko'maklashish jamg'armasi mablag'lari;

– “Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 12-moddasiga muvofiq tayinlangan imtiyozli pensiyalarni to'lash xarajatlarini qoplash hisobiga o'tkaziladigan yuridik shaxslar mablag'lari;

– dehqon xo'jaliklari a'zolarining ixtiyoriy tartibda to'lanadigan sug'urta

badallari;

– hisoblangan jarimalar summasining bir qismi hamda majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlar o'z vaqtida to'lanmaganligi uchun penyalar (qonun hujjatlariga muvofiq davlat soliq xizmati organlarini ijtimoiy rivojlantirish va moddiy-texnik ta'minlash maxsus jamg'armasiga hamda Jamg'arma xodimlarini ijtimoiy rivojlantirish va moddiy rag'batlantirish jamg'armasiga undiriladigan summalardan tashqari);

– yuridik shaxs tugatilganda, qishloq xo'jaligi kooperativi (shirkati), fermer va dehqon xo'jaligi qayta tashkil etilganda yoki tugatilganda mehnat vazifalarini bajarish bilan bog'liq holda mayib bo'lgan, kasb kasalligiga chalingan yoki sog'lig'iga boshqacha shikast etkazilgan xodimga etkazilgan zararni qoplash uchun to'lanadigan summalar;

– qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa manbalar, shu jumladan, Davlat budjeti mablag'lari va ixtiyoriy badallar.

Quyidagi keltirilgan 2.3-jadvalda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining daromadlari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, Pensiya jamg'armasining daromadlari yildan-yilga oshib bormoqda. Yillar kesimida ko'radigan bo'lsak 2012 yilda jamg'armaning daromadi 8065,4 mlrd. so'mni bo'lgan bo'lsa, 2016 yilga kelib Prezidentimizning PQ-2455-sonli Qaroriga ko'ra jamg'arma daromadlari 18113,3 mlrd. so'mga yetkazilishi belgilangan. Bu esa jamg'arma daromadlarining 2012 yilga nisbatan 2016 yilda 1,2 barobar oshayotganligidan dalolat beradi. Daromadlar tarkibida yuqori ulushga ega bo'lgan manba albatta ish haqi fondidan yagona ijtimoiy to'lovdan tushumlar tashkil etayotganligini jadval ma'lumotlaridan ham ko'rishimiz mumkin. 2015 yildan mikrofirma va kichik korxonalar uchun yagona ijtimoiy to'lovnig 25 foizdan 15 foizga tushurilishi ham bu ko'rsatkichga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatmadi.

2.3-jadval

O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasi daromadlari tarkibi va tuzilishi¹⁷

(mlrd. so‘mda)

Ko‘rsatkichlar	2012 yil		2013 yil		2014 yil		2015 yil		2016 yil (prognoz)	
	summasi	ulushi	summasi	ulushi	summasi	ulushi	summasi	ulushi	summasi	ulushi
Daromadlar	8065,4	100,0	10302,1	100,0	13013,7	100,0	16557,0	100,0	18113,3	100,0
Yil boshiga qoldiq	280,1	3,5	602,2	8,8	1067,3	8,2	2592,0	15,7	2568,3	14,2
Ish haqi fondidan yagona ijtimoiy to‘lovdan tushumlar	4799,2	59,5	5907,4	51,7	7299,5	56,1	8324,2	50,3	9474,0	52,3
Fuqarolarning majburiy badallari	1110,2	13,8	1482,7	14,4	1877,2	14,4	2463,8	14,9	3235,0	17,8
Mahsulot sotish hajmidan majburiy ajratmalar	1401,5	17,4	1591,3	15,4	1933,0	14,9	2063,8	12,5	1527,0	8,4
Boshqa daromadlar	474,4	5,8	718,5	9,7	836,7	6,4	1113,1	6,7	1291,0	7,1

¹⁷ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012, 2013, 2014, 2015, 2016 yilgi makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar va budjet parametrlari to‘g‘risidagi Qarorlari (PQ-1675, PQ-1887, PQ-2099, PQ-2270, PQ-2455) asosida talaba tomonidan umumlashtirildi.

Quyida keltirilgan jadvalda (2.4-jadval) Pensiya jamg'armasining 2012-2016 yillardagi xarajatlari tarkibi va tuzilishi tahlil qilingan.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, Pensiya jamg'armasining mablag'lari asosan ishlamaydigan pensionerlarga pensiyalar to'lash xarajatlarini qoplashga yo'naltiriladi, xususan, 2012 yilda bu maqsadlarga fond mablag'larining 89,8 foizi, 2013 yilda – 88,3 foizi, 2014 yilda 86,0 foizi, 2015 yilda 77,5 foizi, 2016 yilda esa 81,6 foizi yo'naltirilishi rejalashtirilgan. Ishlaydigan pensionerlarga pensiyalar to'lash xarajatlari tahlil qilinayotgan yillarda o'rtacha 3,6-2,6 foizni ya'ni yildan-yilga kamayish tendensiyasini kuzatishimiz mumkin.

Qariyalar va mehnatga layoqatsiz fuqarolarga nafaqalar, dafn marosimlari uchun nafaqalar va boshqa to'lovlar ulushi yildan yilga kamayish tendensiyasiga ega (2012 yildagi 0,6 foizdan 2014 yildagi 0,2 foizga). Buning asosiy sababi, pensiya tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar bilan bog'liq bo'lib, avval Pensiya jamg'armasidan to'lanadigan bir qator nafaqa va to'lovlarning davlat budjetiga o'tkazilishi Pensiya jamg'armasiga pensiyalarni to'lash bilan bog'liq bo'lmagan bosimni birmuncha kamaytirdi. Ammo, yana o'sishni boshlaganini ko'rishimiz mumkin.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, davlat mablag'larining samarali boshqarilishi natijasida Pensiya jamg'armasiga oxirgi yillar ichida davlat budjetidan dotatsiya berib borish amaliyotidan voz kechildi, bunga jamg'armaning yil oxiridagi qoldiq summalarining mavjud bo'layotganligi ham guvohlik bermoqda. Jadvaldan ko'rinib turganidek, bu mablag'lar amalga oshirilishi ko'zda tutilgan xarajatlarning 2016 yil prognozlari bo'yicha 14,9 foizni tashkil qilishi prognoz qilingan. Lekin byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining daromad va xarajatlari o'rtasida vaqtinchalik kassaviy uzilishlar yuzaga kelgan taqdirda Moliya vazirligi tomonidan bu kassaviy uzilishni qoplashga byudjet ssudalari berilishi mumkin. Byudjet ssudalari olingan taqdirda yil oxiriga kelib chiqadigan qoldiq summa orqali yopiladi.

2.4-jadval

O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasi xarajatlari tarkibi va tuzilishi¹⁸

(mlrd. so‘mda)

<i>Ko‘rsatkichlar</i>	<i>2012 yil</i>		<i>2013 yil</i>		<i>2014 yil</i>		<i>2015 yil</i>		<i>2016 yil</i>	
	<i>summa</i>	<i>%</i>	<i>summa</i>	<i>%</i>	<i>summa</i>	<i>%</i>	<i>summa</i>	<i>%</i>	<i>summa</i>	<i>%</i>
<i>Xarajatlar</i>	<i>8065,4</i>	<i>100,0</i>	<i>10302,1</i>	<i>100,0</i>	<i>13013,7</i>	<i>100,0</i>	<i>16557,0</i>	<i>100,0</i>	<i>18113,3</i>	<i>100,0</i>
Ishlamaydigan pensionerlarga pensiyalar to‘lash xarajatlari	<i>7246,0</i>	89,8	9097,9	88,3	11191,9	86,0	12838,1	77,5	14779,6	81,6
Ishlaydigan pensionerlarga pensiyalar to‘lash xarajatlari	<i>290,9</i>	3,6	317,4	3,1	426,6	3,3	474,8	2,9	484,3	2,6
Qariyalar va mehnatga layoqatsiz fuqarolarga nafaqalar, bola tug‘ilganlikda, dafn marosimlari uchun nafaqalar va boshqa to‘lovlar	<i>12,8</i>	0,6	20,5	0,2	29,1	0,2	105,2	0,6	152,1	0,8
Boshqa xarajatlar	<i>1,8</i>	0,02	2,1	0,0	2,4	0,0	2,8	0,0	3,0	0,01
Yil oxiriga qoldiq	<i>513,9</i>	6,4	864,2	8,4	1363,7	10,5	3136,1	19,0	2694,3	14,9

¹⁸ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012, 2013, 2014 va 2015 yilgi makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar va budjet parametrlari to‘g‘risidagi Qarorlari (PQ-1675, PQ-1887, PQ-2099, PQ-2270, PQ-2455) asosida talaba tomonidan umumlashtirildi.

Jamg'arma mablag'lari:

a) ishlamaydigan fuqarolarga:

– davlat pensiyalarining barcha turlari;

– dafn marosimi uchun nafaqalar;

– davlat pensiya ta'minotiga huquqi bo'lmagan keksa va mehnatga layoqatsiz fuqarolarga nafaqalar;

– qonun hujjatlariga muvofiq jamg'arma mablag'laridan

moliyalashtiriladigan kompensatsiya to'lovlari va boshqa to'lovlarni to'lash uchun.

b) ishlaydigan fuqarolarga:

– davlat pensiyalarining barcha turlari;

– dafn marosimi uchun nafaqalar;

– 16 yoshgacha bo'lgan nogiron bolaning ota-onalaridan biriga (vasiyga, homiyga) bir oyda qo'shimcha dam olish kuni uchun to'lovlar;

– qonun hujjatlariga muvofiq Jamg'arma mablag'laridan

moliyalashtiriladigan kompensatsiya to'lovlari va boshqa to'lovlar uchun sarflanadi.

Ishlamaydigan va ishlaydigan fuqarolarga pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar va kompensatsiya to'lovlari va boshqa to'lovlarni moliyalashtirish uchun Jamg'armaning hududiy bo'linmalari tomonidan G'aznachilikning bo'linmalarida hisob raqamlari ochiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I. Karimovning 2009 yil 30 dekabrda qabul qilgan "Fuqarolarning pensiya ta'minoti tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni ushbu mexanizm samaradorligini oshirishni ko'zda tutadi. Mazkur hujjatda pensiya ta'minoti tizimining tashkiliy tuzilmasini yanada takomillashtirish, pensiyalar va ijtimoiy nafaqalarni budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasidan o'z vaqtida moliyalashtirish hamda ularni to'liq hajmda to'lash, shuningdek, mamlakatimiz fuqarolarining pensiya ta'minotiga yo'naltiriladigan mablag'lardan maqsadli foydalanilishi ustidan nazoratni kuchaytirishga xizmat qiladigan qator yangiliklarni joriy etish belgilangan.

Ayni paytda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan

tashqari Pensiya jamg'armasi zimmasiga qo'shimcha vazifalar yuklangan. Yangi tuzilma fuqarolarga pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya va boshqa to'lovlarni tayinlash, qonun hujjatlarida belgilangan tartibda pensiyalar hamda boshqa to'lovlarning miqdori qayta hisoblab chiqilishini ta'minlaydi.

Aholining jinsiy tarkibi — aholi tarkibidagi erkaklar va ayollarning son jihatdan nisbati, demografik va ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan belgilanadi.

“BMT ma'lumotlariga ko'ra, keyingi 50 yil ichida o'rtacha umr ko'rish 20 yilga uzaydi. 1950 yilda dunyoda 60 yoshdan katta kishilar soni 214 million, 2000 yilda 612 millionga to'g'ri kelgan bo'lsa, 2025 yilda esa 11 millionni tashkil etadi. Bu yillar keksalar soni besh marta o'sgani holda, sayyoramizning aholisi miqdori uch barobar ko'payadi. 65 yoshdan oshgan aholi soni yildan-yilga ortib bormoqda. Ayni paytda, 35 mamlakatda aholining 20-26 foizi 60 yoshdan oshgan. “Aholi va ijtimoiy himoya muammolari milliy instituti”ning tahlillariga ko'ra, demografik holatni bunday davom etishi 2055 yilda aholi sonini 89,9 mln. kishini tashkil kiladi va 65 yoshdan katta keksalar bularning 40,5 foizini qamrab oladi”¹⁹.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, o'rtacha umr ko'rish darajasi 73 yil hisoblandi. Erkak kishi 60 yoshda pensiyaga chiqqanda - o'rtacha 13 yil pensiya oladi. Ayol kishi 54 yoshida pensiyaga chiqqanda - o'rtacha 18 yil pensiya oladi. Mamlakatimiz aholisi sonining yildan-yilga o'sib borayotganligini qayd etish muhimdir. Biroq aholi sonining o'sishi uning munosib turmush darajasini ta'minlash va pensiya ta'minoti borasida ham muayyan mas'uliyatni keltirib chiqaradi. Bulardan asosiysi – yaxshi hayot kechirish uchun pensiya olib, yetarli daromad hajmiga ega bo'lishi kerak.

2.2. O'zbekistonda pensiya ta'minoti tizimini isloh qilishning o'ziga xos xususiyatlari

Mamlakatimizda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashuvi, ijtimoiy islohotlar pensiya tizimini isloh qilishni kun tartibiga qo'yadi. Shuningdek, Pensiya

¹⁹Raxmonov D A. “Natijaviylikka yo'naltirilgan budjetlashtirish” uslubini qo'llash orqali sog'liqni saklash tizimida mablag'larni samarali boshqarish. // Moliya. -Toshkent. 2011. -№1. - B. 42.

jamg'armasi daromadlarini shakllantirish va ulardan foydalanish borasidagi muammolarning mavjudligi, qonunchilikni takomillashtirish ham uni isloh qilishning zarur ekanligini tasdiqlaydi. Fikrimizcha, ushbu muammoni hal etishda jahonda pensiya tizimini isloh etishda to'plangan ilg'or tajribani chuqur tahlil etish va ulardan O'zbekistonda foydalanish imkoniyatlarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 30.12.2010 yildagi 4161-sonli Farmoni bilan, O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi zimmasiga:

- fuqarolarning pensiya ta'minoti sohasida davlat siyosatining asosiy yo'nalishlarini ishlab chiqish;
- budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi daromadlari va xarajatlarining mutanosibligini ta'minlash;
- budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi o'z zimmasiga yuklangan vazifalar va funktsiyalarni, xususan, pensiyalar hamda boshqa tegishli to'lovlarni tayinlash va to'lashda o'rnatilgan qoidalarining qo'llanish qismida ularning bajarilishini muvofiqlashtirish va nazoratni amalga oshirish yuzasidan qo'shimcha vazifalar yuklatildi.

Mazkur jamg'arma Ijro etuvchi apparat, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridagi 14 ta hududiy boshqarma hamda 196 ta tuman (shahar) bo'limidan iborat tashkiliy tuzilmaga ega bo'lib, unda 5 000 ga yaqin xodim faoliyat ko'rsatmoqda. Jamg'armaga tibbiy-mehnat ekspertizasi (TMEK) faoliyatini tashkil etish vazifasi ham yuklatilgan bo'lib, bugungi kunda mamlakatimiz bo'yicha 108 ta bosh, tumanlararo, tuman (shahar) TMEKlari faoliyat yuritmoqda.

Davlat pensiya ta'minoti sohasida kadrlar samaradorligini oshirishga, uning sifat tarkibini yaxshilashga hamda sohani huqukiy bilimdon, oliy ma'lumotli kadrlar bilan ta'minlashga alohida e'tibor qaratilgan, bu borada amalga oshirilgan chora-tadbirlar birmuncha samarali natijalarga erishishni ta'minlamoqda. Sohada kadrlar siyosatini to'g'ri yo'lga qo'yish, uning samaradorligini oshirish maqsadida, oliy o'quv yurtlarida shunday mutaxasssiliklarga talabalar kabul qilinmoqda.

Budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi tizimida yosh mutaxassislarni "Ustoz-shogird" usulida tizimli tarbiyalash mexanizmi joriy etildi. Bugungi kunda yosh mutaxassislar tomonidan davlat pensiya ta'minotini mukammal o'zlashtirib borish, ularning amaliy ish faoliyati davomida me'yoriy hujjatlarga rioya etmaslik holatini olish bilan izohlash mumkin.

Davlat pensiya ta'minoti tizimini takomillashtirishga oid asosiy normativ-huquqiy xujjatlar qabul qilindi. Pensioner va nogironlarning turmush darajasi va hayot tarzi sifatini yanada oshirish hamda ijtimoiy muhofazasini mustahkamlash, davlat pensiya tizimini 2012-2016 yillarda barqaror rivojlantirish, maqbul ijtimoiy muhitni shakllantirish yo'li bilan fuqarolarni kafolatlangan davlat pensiyalari bilan ta'minlash hamda bu borada joylardagi shart-sharoitlarni yaxshilash yuzasidan Kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqildi va mazkur dastur o'rnatilgan tartibda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasida tasdiqlandi. Bularning barchasi aholi turmush farovonligini ta'minlash, nuroniy va pensionerlarni e'zozlash, tizimni takomillashtirib borish orqali fuqarolarning davlat pensiya ta'minotini adolatli tashkil etishga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining Bosh nazorat-taftish boshqarmasi tarkibida budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi mablag'laridan maqsadli foydalanilishi ustidan nazorat boshqarmasi va uning hududiy bo'linmalarida tegishli bo'limlar tashkil qilindi. Ular tomonidan yangi tayinlangan pensiya va nafaqalarning hisoblab chiqilishi, shuningdek, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan imtiyozlar qo'llanilishi to'g'riligini, shu jumladan fuqarolarning pensiyaga oid hujjatlar yig'majildida birlamchi hujjatlarning to'liqligi va ishonarliligini tekshirish yo'li bilan yoppasiga tekshiruvlar amalga oshiriladi. Ishlovchi pensionerlarga mulkchilik shaklidan qat'iy nazar, korxonalar, tashkilotlar, muassasalar tomonidan pensiyalar hamda nafaqalarning hisoblab yozilishi va to'lanishi to'g'riligini reja asosida tekshiradi. Bu esa o'z navbatida fuqarolarga pensiya va nafaqalar o'z vaqtida va to'liq to'lanishining tizimli monitoringini olib borish, qoidabuzarliklarga qarshi tegishli choralarni ko'rish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 30 dekabrda "Fuqarolarning pensiya ta'minoti tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PF-4161-son Farmoniga muvofiq, boshqaruvni tashkil etishni takomillashtirish va pensiya ta'minoti tizimini amal qilishini samaradorligini oshirish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Pensiya jamg'armasi zimmasiga qo'shimcha ravishda qo'shimcha vazifalar va funksiyalar yuklatildi.

Jamg'armaning Kuzatuv kengashi O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasining Jamg'armaga majburiy ajratmalar, badallar va boshqa to'lovlarning to'liq va o'z vaqtida to'lanishini ta'minlash to'g'risidagi axborotlarini eshitadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4161-sonli Farmoniga muvofiq, Moliya vazirligining Bosh nazorat-taftish boshqarmasi tarkibida Pensiya jamg'armasi mablag'laridan maqsadli foydalanilishi ustidan nazorat boshqarmasi va uning tegishli hududiy bo'linmalari tashkil etilgan.

Tizimdagi tashkilotlarning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash maqsadida 2011 yilda 40 dan ortiq tuman (shahar) bo'limlari binolari qayta ta'mirlandi, qurilish va kapital rekonstruktsiya qilish ishlari amalga oshirildi. Joriy yilda Pensiya jamg'armasining 89 tuman (shahar) bo'limlari o'zining yangi va rekonstruktsiya qilingan ma'muriy binolariga ega bo'lishadi. Joylardagi tuman (shahar) bo'limlari moddiy-texnika bazasini mustahkamlashda, e'tiborli jihatlaridan biri sifatida fuqarolarni qabul qilish xonalari tashkil etildi, zarur jihozlar o'rnatildi, fuqarolar uchun qulay shart-sharoitlar yaratildi.

O'zbekistonda pensiya ta'minoti tizimini isloh qilish yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- Qonunga asosan faqat ish staji mavjud bo'lgan shaxslar (yoki ularning qaramog'idagilar)ga uch turdagi: yoshga doir, nogironlik va boquvchisini yo'qotganlik pensiyalari tayinlanishi belgilandi;
- imtiyozli shartlarda ham pensiya tayinlanadi;
- respublikada doimiy yashab turgan chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar ham agar davlatlararo bitimlarda o'zgacha qoidalar bo'lmasa,

respublika fuqarolari bilan teng ravishda pensiya olish huquqiga ega;

- sug'urta badali to'lanmagan qator faoliyat turlarini stajga qo'shib olish belgilandi;

- ayrim faoliyat davrlari ish stajiga 1,5 barobar, 2 va 3 barobar qo'shib hisobga olinadi;

- ayrim imtiyozli toifadagi pensionerlar pensiyalariga ustamalar qo'shib to'lanadi;

- yakka tartibdagi mehnat faoliyati bilan band bo'lgan fuqarolar ham pensiya ta'minotida teng huquqli hisoblanadi.

Xulosa sifatida aytish lozimki, O'zbekiston Respublikasida fuqarolarga pensiya to'lash tartibini yanada takomillashtirish uchun markazlashtirilgan dasturiy majmua yaratilishi davlat pensiya ta'minotining quyidagi jarayonlarini qamrab oladi:

- O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi, O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachilik va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining informatsiyalashgan tizimi ulangan yagona axborot tizimi yaratish;

- pensiyalarni avtomatik tarzda hisoblash hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ish haqi, pensiyalar, stipendiyalarni oshirish bo'yicha Farmonlariga muvofiq pensiyalarni markazlashtirilgan holda qayta hisoblash;

- pensiya va ijtimoiy nafaqalarni tayinlash, qayta hisoblash va to'lash jarayonlari bo'yicha kamaral nazorat va kunlik monitoring o'rnatish;

- tegishli tashkilotlarning informatsiyalashgan axborot bazasiga integratsiyalanish imkoniyatini yaratish.

Mamlakatimizda fuqarolarga pensiya to'lash tartibini yanada soddalashtirish, ixchamlashtirish fuqarolarga qulay bo'lgan ijtimoiy himoya vositalarining samarali ishlayotganligidan dalolat beradi.

Mamlakatda pensiya tizimini isloh qilishida eski pensiya tizimini yangi ijtimoiy va demografik sharoitga moslashtirishning turli usullari qo'llanilishi

lozim. 1) pensiya ta'minoti asosan uchta bosqichda bo'ladi: majburiy, va ish beruvchi beradigan pensiya hamda shaxsiy pensiya; 2) davlat barcha turdagi pensiya ta'minotini me'yorga soladi va nazorat qiladi; 3) Ish beruvchi beradigan va shaxsiy pensiya olish usullari rag'batlantiriladi; 4) pensiya tizimi har bir fuqaroga moslashtiriladi, pensiya sug'urta badallarining miqdori va qancha vaqt to'langaniga bog'liq bo'ladi. Pensiya tizimining farq qiladigan xususiyatlariga yana pensiya badallarini to'lash va taqsimlash, demografik muammolar (pensiya yoshining o'zgarishi) va pensiya badallarini ko'paytirish muammolari hal qilinganini aytish mumkin.

Fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti tizimi O'zbekiston Respublikasida jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti masalalari «Fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti to'g'risida»gi qonuniga asosan tartibga solinadi. O'zbekistonda jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti bo'yicha davlat kafolatlari mavjud. Davlat jamg'arib boriladigan pensiya tizimida ishtirok etuvchi fuqarolarga shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlarida jamg'arilgan mablag'lari saqlanishi hamda to'lanishini kafolatlaydi. Qonunning 5-moddasiga asosan, fuqarolarning shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlaridagi mablag'larining saqlanishi va to'lanishi Davlat tomonidan kafolatlanadi. Shuningdek, Qonunning 10-moddasida shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlarida to'plangan mablag'larga daromad hisoblash foizi inflyatsiya darajasida yuqori bo'lishi lozimligi ko'rsatilgan.

Shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisoblarida to'plangan pul mablag'lari faqat ana shu hisob egalari bo'lgan fuqarolarga tegishlidir. Ularning o'zlari, ishonch bildirgan boshqa shaxslar yoki merosxo'rlardan boshqa hech kim pul mablag'ini olish huquqiga ega emas. Fuqarolar shaxsiy jamg'arma pensiya mablag'larini olishlari davlat pensiyasi olish huquqiga ega bo'lingan paytdan boshlab bir vaqtda yoki oyma-oy teng ulushlarda olishlari mumkin, uning shakli oluvchi fuqaro tomonidan belgilanadi.

Yuqoridagilardan shuni xulosa qilish mumkinki, mamlakatda olib borilayotgan islohotlar natijasida pensiya tizimi sohasida ham bir muncha ijobiy

o'zgarishlarga erishildi. Qonunchiligimizga bir qancha o'zgarishlar amalga oshirildi va pensiya jamg'armasi daromadlarining shakllanish manbalari aniq va ravshan qilib qo'yildi. Daromad manbalari tarkibida korxonalar va tashkilotlarning ish haqi fondidan to'laydigan ajratmasi eng yuqori ulushga ega bo'lishi pensiya jamg'armasi daromad manbalarining oshishiga sabab bo'lmoqda. Bu ko'rsatkich, yuqoridagi tahlil ma'lumotlariga asosan yildan-yilga jami daromad tarkibidagi ulushi kamayib bormoqda. Shu sababli, mamlakatimizda kichik biznes va tadbirkorlikni, ya'ni kasanachilikni, duradgorchilikni va boshqa kichik biznesga alohida e'tibor berib kelinmoqda. Daromad manbalarini tarkibida ishchilar ish haqisidan ajratmaning foiz stavkasi yildan-yilga o'smoqda, ya'ni bu ko'rsatkich 2008 yilda 2,5 foizni, 2016 yilda esa bu ko'rsatkich 7,5 foizni tashkil qilmoqda. O'rtacha oylik ish haqining ham yildan-yilga oshishi ham daromad manbalarining oshishiga sabab bo'lmoqda. Pensiya jamg'armasi daromadlarini shakllantirishda yuz berayotgan muammolarni bartaraf etish hamda daromadlarining o'z vaqtida korxonalar va tashkilotlar tomonidan o'z vaqtida to'lanmayotganligini bartaraf etish yo'nalishlarini aniqlash kerak. Bunga bir necha omillar sabab bo'ldi va yanada pensiya tizimi faoliyatini takomillashtirish maqsadida 2010 yildan Pensiya jamg'armasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi o'tkazildi va ijrosi G'aznachilik organlar orqali amalga oshirila boshlandi. Natijada, 2011 yilda Pensiya jamg'armasi daromatlari prognozi 100,5 foiz miqdorida bajarildi. Va hozirda ham Pensiya jamg'armasi daromad va xarajatlarning ijrosi yakunida har yili ijobiy saldo bilan chiqmoqda.

3-BOB. DAVLAT PENSIYA TA'MINOTINING QONUNY-HUQUQIY ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

3.1. Xorijiy davlatlarda pensiya ta'minoti tizimini huquqiy asoslarini shakllantirish tajribalari

XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarini pensiya ta'minoti tizimi rivojlanishining birinchi bosqichi deyish mumkin. Dastlabki pensiya jamg'armalari sug'urta badallari ko'rinishida shakllantirilgan. Mamlakatda ishlovchining sug'urta badallarini to'lash imkoniyati uning bu tizimda ishtirok etishini ta'minlab bergan. Shu tufayli unda ishtirok etish faqat ishlaydigan erkaklar va ularning oila a'zolari bilan chegaralangan. Shunday qilib, pensiya olish huquqi sug'urtalangan shaxsning badallar to'lashining aniq shartlari bilan uzviy bog'langan holda tizimning qamrab olish sohasi cheklangan bo'lib, to'lanadigan pensiya miqdori yuqori bo'lmagan.

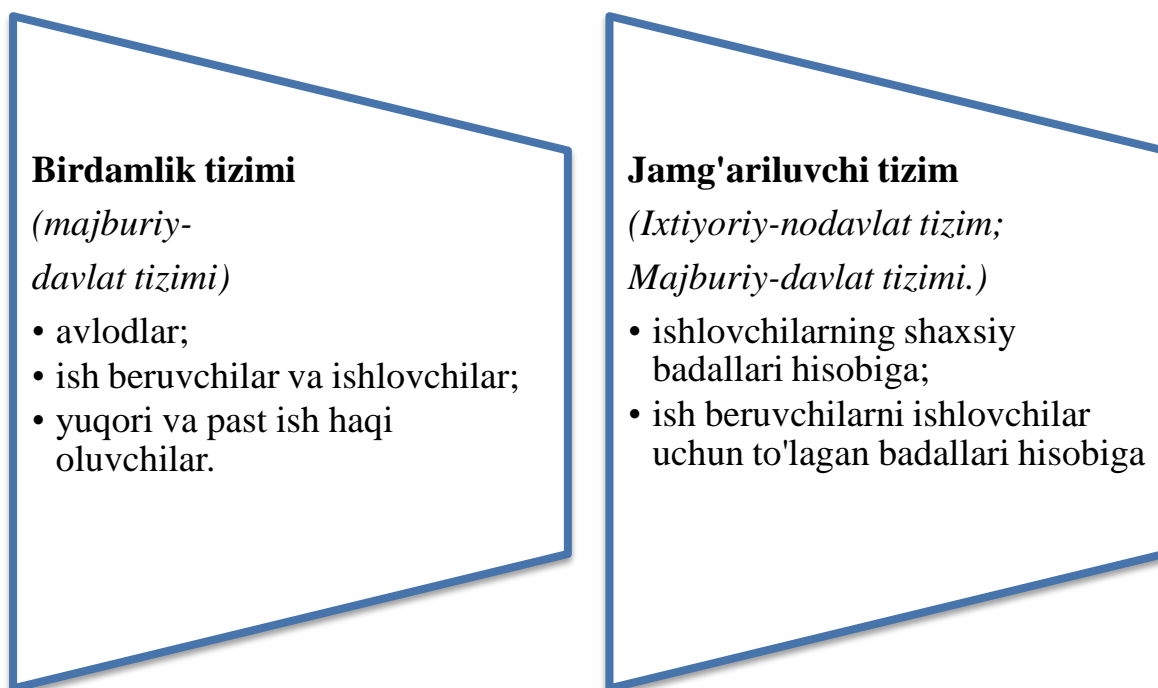
Birinchi bosqichning muhim jihati, o'zaro yordam va fuqarolarga tibbiy xizmat ko'rsatilishi bo'ldi. Shu yo'nalishda tarixiy qadam XIX asrning oxirida qo'yildi, Bismark boshqarayotgan Germaniya hukumati sanoatda ishlovchilar uchun majburiy ijtimoiy sug'urta tizimini amaliyotga kiritdi. Bu tizim kasallik bo'yicha (1883y), ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalar ro'y bergan holatlarda (1884y), nogironlik va qarilik (1889y) bo'yicha davlat ta'minotini o'z ichiga oldi (LAYG) ²⁰.

Yevropa Ittifoqi a'zolari tomonidan 1989 yilda qabul qilingan Yevropa Ijtimoiy Xartiyasi muhim ahamiyatga ega. Bu hujjatda ishlovchi fuqarolar hamda ishlamaydigan fuqarolarning olishga haqli bo'lgan ijtimoiy yordam yuzasidan asosiy huquqlari to'g'risida me'yorlar aks ettirilgan. Xartiyani imzolagan tomonlar ikki tomonlama va ko'p tomonlama shartnomalarni tuzish orqali ishchilar bitta mamlakatdan boshqasiga migratsiya qilgan taqdirda har bir tomon fuqarolari uchun ijtimoiy ta'minot sohasida tenglikni ta'minlash majburiyatini o'z zimmasiga

²⁰Qarang. Reichsgesetz betreffend die Invaldits und Alterssicherung vom 22.06.1889-(LAYG). Nogironlik holatida va qarilik bo'yicha ta'minotga oid Reyx Qonuni. Qonunda agar ishchi nogiron bo'lib qolsa yoki qarisa, pensiyaga da'vogarlik qilish huquqini berish ko'zda tutilgan.

oldilar.

Davlat pensiya va nafaqa ta'minoti majburiy davlat ijtimoiy sug'urta badallarini hisobidan aholining ijtimoiy zaif qatlamlariga pulli to'lovlar vositasida ko'rsatiladigan yordamdir, bu yordam ularning zarur turmush darajasini kafolatlaydi. Bu to'lovlar ish beruvchilar va ishlovchilarning sug'urta badallari davlat tomonidan ajratiladigan dotatsiyalar hisobidan moliyalashtiriladi. Dastlabki tizim - birdamlik, jamoa sug'urta tizimi - subsidiyalash, shaxsiy sug'urta tizimi - mutanosiblik tamoyillariga asoslangan. Avlodlar birdamligi tamoyili, yordamni muxtojlik darajasiga qarab, fuqaro to'lagan soliqlar va sug'urta badallari miqdorini hisobga olmasdan taqsimlanishni ko'zda tutadi. "Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, bozor iqtisodiyoti tizimi aholining kam ta'minlangan, nogiron, qarib qolganlarning turmush darajasini yaxshilash va pasayishini oldini olish borasida doimiy ravishda ish olib borish va sug'urta tizimlarini rivojlantirish zaruriyatini vujudga keltirdi"²¹.

3.1-rasm. Pensiya tizimi turlari²²

Davlat moliyasi davlatning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy funksiyalarini bajarish uchun pul mablag'lari bilan ta'minlashga qaratilgan moliya tizimining

²¹Xaitov A., Ziyadulaev M. O'zbekistonda pensiya ta'minoti va xorijiy tajribasi. O'quv qo'llanma. -T.: "Adolat". 2009. -B.66.

²² Xorijiy manbalar asosida talaba tomonidan tayyorlandi.

muhim bo'g'inidir. Davlat moliyasi tarkibiga quyidagilar kiradi: Davlat budjeti, budjetdan tashqari jamg'armalar, davlat kreditlari, davlat korxonalari moliyasi. Davlat moliyasining sanab o'tilgan turli xildagi bo'g'inlari bo'yicha davlat iqtisodiy va ijtimoiy jamg'armalarning tarmoq va hududiy muammolarning yechimlarini keng miqiyosida hal etadi.

Xorijiy mamlakatlar moliya tizimida maqsadli jamg'armalar alohida o'rin tutadi. Ularda jamlanadigan mablag'lar hajmi yuqori bo'lib, masalan, Fransiyada maxsus fondlarning miqdori mamlakatning davlat budjetiga yaqin. Yaponiyada davlat xarajatlarning yarmidan ko'pi ana shunday jamg'armalar hisobidan moliyalashtirilsa, Buyuk Britaniyada bu ko'rsatkich budjetning uchdan bir qismini tashkil etadi. Albatta, bu fondlarning iqtisodiy va ijtimoiy vazifalari mavjud. Davlat bu fondlarning mablag'lari bilan ishlab chiqarish jarayoniga aralashadi, tashkilot va muassasalarga kreditlar va subsidiyalar beradi, shuningdek, aholiga ijtimoiy xizmatlar ko'rsatadi.

Xorijiy mamlakatlar tajribasiga asosan kambag'allik va aholi o'rtasida kuchli iqtisodiy tengsizlikning oldini olish maqsadida daromadni taqsimlash va qayta taqsimlash bo'yicha davlat pensiya tizimi ijtimoiy siyosat orqali yuritiladi. Keng ma'noda "ijtimoiy siyosat" deganda shaxsning hayot faoliyatini shunday sharoitini yaratish bo'yicha ko'rilgan barcha chora-tadbirlar tushuniladi. U o'z navbatida shaxsning rivojlanishiga yordam beradi va uning ijodiy imkoniyatlarini to'liq namoyon qilishini rag'batlantiradi.

Rossiya iqtisodiyotida turli xil fondlar mavjud. Ulardan asosiysi maqsadli budjet fondlari va budjetdan tashqari fondlardir. Aytish mumkinki, maqsadli fondlar davlatning markazlashgan pul jamg'armalari-budjetdan ilgari shakllangan. Maqsadli fondlarning tashkil topishi to'g'risida shuni aytish mumkinki, maqsadli fondlar moliyaning tarkibiy qismi hisoblanadi, davlat tomonidan maqsadi va ijtimoiy vazifalari aniqlangan, tijorat asosida faoliyat ko'rsatmaydigan, umumdavlat manfaatlarini amalga oshirish uchun to'plangan moliyaviy resurslar yig'indisidir.

Ijtimoiy jamg'armalar - aholiga ijtimoiy xizmat ko'rsatishga yo'naltirilgan

resurslardir. Ushbu fondlarning kengayish zaruriyati ishlab chiqarishning rivojlanishi, yollanma mehnat bilan shug'ullanuvchilarning soni, ilmiy-texnik rivojlanish bilan vujudga kelgan jamiyatning turli guruhlarini qarashlari orasidagi farqning va mamlakat aholisining yosh darajasi ortishi natijasida vujudga keldi. Oxirgi o'n yillikda sanoati rivojlangan mamlakatlar ijtimoiy jamg'armalari hajmi absolyut miqdorda 5-6 barobarga ortdi.

Ijtimoiy fondlar hajmining ortishi ijtimoiy to'lovlarni oshirish imkonini berdi. Sug'urtalanuvchilarning sug'urta badallari, tadbirkorlarning sug'urta badallari va davlat subsidiyalari hisobidan jamg'arma tashkil topadi. Sug'urtalanuvchilarning badallari bevosita ularning foydasidan ajratiladi va mohiyatiga ko'ra, to'g'ri maqsadli soliq hisoblanadi. Badal stavkalari ko'pgina rivojlangan mamlakatlarda daromad hajmidan qat'iy nazar, ma'lum foizlarda belgilanadi va bu yillik maksimal badal summasi yoki maksimal daromad stavkasini belgilashda inobatga olinadi. Sug'urtalanuvchilar va tadbirkorlar uchun esa sug'urta stavkalari amal qiladi. Ayrim davlatlarda (Germaniya) stavkalar ikkala guruh to'lovchilari uchun bir xil bo'lsa, boshqa bir mamlakatlarda (Buyuk Britaniya, Frantsiya) stavkalar turlicha bo'ladi. Ko'p davlatlarda sug'urtalanuvchilar uchun stavkalar daromadiga ko'ra foiz hisobida belgilanadi, tadbirkorlar uchun esa jami ish haqi jamg'armasiga emas, balki oldindan belgilab qo'yilgan jami maksimal ish haqiga qarab belgilanadi va maksimal hajmdan oshgan summa hisobga olinmaydi. Shuning uchun ham kompaniyada malakali mutaxassislar ulushining ko'pligi ular ish haqining ijtimoiy jamg'armalarga shunchalik kam pul mablag'lari o'tkazishiga olib keladi. Germaniyadagi ijtimoiy sug'urta fondi tarkibida juda ko'p avtonom fondlar bo'lib, ular ijtimoiy sug'urtaning alohida turlarini qamrab oladi. «Ishchi va xizmatchilarning pensiya fondi», «Bemorligi uchun sug'urta fondi», «Ishsizlikdan sug'urtalash fondi». Buyuk Britaniyada ikkita asosiy ijtimoiy fond mavjud: «Milliy sug'urtalash fondi» va «Davlat tashkilotlarining pensiya fondi».

Yaponiyada budjetdan tashqari fondlarning faoliyati - milliy daromadni davlat tomonidan aholining ma'lum ijtimoiy guruhlarini foydasiga qayta taqsimlash usulidir. Yaponiyada quyidagi budjetdan tashqari fondlar faoliyat ko'rsatadi:

“Sog’liqni saqlashni sug’urtalash fondi”, “Milliy pensiya fondi”, “Ishlab chiqarishda ko’rilgan zararni sug’urtalash fondi”, “Ishsizlikni sug’urtalash fondi”.

3.1-jadval

Taqsimlanuvchi pensiya tizimining (PAYG) evolyutsiyasi²³

<i>PENSIYA DASTURI</i>	<i>DAVR</i>	<i>MAMLAKAT</i>	<i>HODISA</i>
Taqsimlanuvchi pensiya tizimi (PAYG)	1889	Prussiya	Kansler Bismark tomonidan “Yagona davlat pensiya”si joriy etildi
	1891	Daniya	Maqsadli, qashshoqlarga ko’maklashishga qaratilgan pensiya ta’minoti joriy qilindi
	1898	Yangi Zelandiya	
	1908	Buyukbritaniya	ishchi guruxi davlat pensiya ta’minoti bilan qamrab olindi
	1910	Frantsiya	
	1913	Shvetsiya	
	1919	Italiya	
	1919	Gollandiya	
	1924	Chili	
	1927	Kanada	zaruriylilik mezoni asosida davlat pensiya tizimi amalga tatbiq qilindi
	1935	AQSh	“Federal pensiya sug’urtasi tizimi” akti imzolandi
	1954	Yaponiya	barcha sohalarni davlat pensiyasi bilan qamrab olindi

Ko’pchilik mamlakatlarda pensiya ta’minoti PAYG (pay-as-you-go) tizimi orqali amalga oshiriladi ya’ni taqsimlanuvchi pensiya tizimi orqali. Bu tizimning maqsadi avlodlarni bir-biriga bog’lovchi yosh avlod joriy ajratmalari hisobiga keksa avlodni pensiya bilan ta’minlovchi birdamlik printsipligiga asoslangan pensiya dasturini amalga oshirish hisoblanadi.

²³ “Pensiya ta’minoti tizimini rivojlantirish istiqbollari” mavzusidagi 2014 yil 21 noyabrdagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya ma’lumotlari asosida talaba tomonidan tuzildi.

Jahon tajribasida budjetdan tashqari fondlarning juda ko'p turlari mavjud, lekin bu fondlarni ikki katta guruhga ajratish mumkin. Ijtimoiy yo'naltirilgan fondlar (pensiya fondlari, majburiy tibbiy sug'urta fondlari, davlat bandlik fondlari, ijtimoiy sug'urta fondlari, aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash umummilliy fondlari va iqtisodiy fondlar.

Rossiya Federatsiyasi o'zini ijtimoiy davlat deb e'lon qilgan bo'lib, davlatning asosiy vazifasi ijtimoiy huquqlarni ta'minlashdan iborat. Ijtimoiy kafolatlar negizida butun mamlakat hududida yagona ijtimoiy standartga rioya etish, hududlarni yagona qoidalar bo'yicha moliyaviy ta'minlash tamoyili yotadi.

Rossiya Federatsiyasining Konstitutsiyasiga muvofiq, budjetdan tashqari maqsadli fondlar ijtimoiy siyosatni amalga oshirish uchun negiz yaratadi. "Fuqarolarning ijtimoiy ta'minot bo'yicha – yoshga doir nafaqa, nogironlik, boquvchisini yo'qotish, bola tug'ish va boqish, ishsizlik, shuningdek, bepul tibbiy xizmat kabi konstitutsiyaviy huquqlarini ta'minlashda nafaqat budjet mablag'laridan, balki, budjetdan tashqari maqsadli jamg'armalar mablag'laridan foydalaniladi".

Iqtisodiyoti ijtimoiy sohani rivojlantirishga qaratilgan ko'pchilik mamlakatlar qonunchiligida kafolatlangan eng kam daromad (nafaqa to'lovi) to'g'risida qonun mavjud. Daniya bunday qonunni 1933 yilda, Buyuk Britaniya – 1948 yilda, GFR – 1961 yilda, Gollandiya – 1963 yilda, Belgiya – 1974 yilda, Irlandiya – 1977 yilda, Shvetsiya – 1982 yilda, Lyuksemburg – 1986 yilda, Fransiya – 1988 yilda qabul qilgan. Xalqaro me'yorlarga binoan bunday qonun ma'lum mamlakatda tug'ilgandan yashovchi aholigagina emas, balki muayyan vaqt davomida bu erda yashovchi chet elliklarga har joriy etiladi.

AQShda 2006 yili pensiya ta'minoti to'g'risidagi yangi qonun qabul qilindi. Mazkur qonun Amerika Qo'shma Shtatlarning pensiya tizimi uchun oxirgi o'ttiz yilda qabul qilingan eng ilg'or, inqilob ahamiyatidagi yangilik bo'ldi. Uning yordamida AQSh hukumati keyingi o'n yillikdayoq qashshoq qariyalarning ulkan armiyasi paydo bo'lishi xavfidan holi bo'lishga umid bog'ladi. Eng avval qonun bo'lajak pensionerlarni ular ishlayotgan kompaniyalarning kasod bo'lishi xavfidan

holi qilish maqsadi yo'lida xizmat qilishi lozim. Masalan, o'z ishchi- xodimlariga belgilangan pensiya ta'minotini va'da qilayotgan ish beruvchilar, va'da qilingan pensiyani 100%igacha zahira qilib qo'yishlari kerak. Endi ish beruvchilarga o'z xodimlarini o'z kompaniyalarining aktsiyalariga pensiya jamg'armalarini sarmoyalashga majbur etish ta'qiqlanadi.

Qayd etish lozimki, jahon amaliyotida nogironlik faqat ikki toifaga bo'linadi mehnatga umuman layoqatsizlik va mehnatga qisman layoqatsizlik. Avstriya, Belgiya, Daniya, Italiya, Kanada, Norvegiya, Portugaliya va Frantsiya kabi davlatlarda mehnatga layoqatlilik sezilarli darajada pasaymagan holatlarda, asosiy e'tibor nogironlarning jamiyatda to'laqonli reabilitatsiya qilinishini, masalan, davolanashini rag'batlantirishga qaratiladi. Bunda umumiy kasalliklar tufayli nogironlik bo'yicha pensiya to'lanishi nazarda tutilmaydi. Pensiya mehnat qobiliyati 50-70 foiz va undan ko'proq cheklangan hollarda to'lanadi. Jahonning aksariyat davlatlarida qo'llanilayotgan bunday talab va normalar mamlakatimizda amalda bo'lgan tasniflash bo'yicha nogironlikning I va II guruhlariga to'g'ri keladi.

3.2-jadval

Dunyoningrivojlanganmamlakatlaridapensiya xarajatlari dinamikasi (YalMga nisbatan foizlarda)²⁴

Mamlakatlar	Yillar		
	1995	2020 (bashorat)	2050 (bashorat)
AQSh	4,1	5,2	7,0
Yaponiya	6,4	14,3	14,4
Kanada	5,2	6,9	8,7
Frantsiya	10,6	11,6	14,4
Germaniya	11,1	12,3	17,5
Italiya	13,3	15,3	20,3
Buyuk Britaniya	4,5	5,1	4,1

MDHning mamlakatlarida pensiya ta'minoti sohasida belgilangan va

²⁴Vaxobov D. Pensiya tizimini isloh qilishning jahon tajribasi. Moliya ilmiy jurnali №4, 2010 y. 22 b.

o'tkazilayotgan islohotlar xususiyatiga ko'ra ular uchun umumiy bo'lgan quyidagi yo'nalishlar aniqlandi:

- jamg'arish elementlarini asta-sekin kengaytirish va qo'shimcha kasbiy majburiy yoki ixtiyoriy nodavlat tizimlarini kiritgan holda muayyan to'lovli birdamlik tizimini saqlab qolish. Bu MDX ning pensiya tizimlarining asosini davlat pensiya ta'minoti va davlat pensiya sug'urtasi tashkil etadigan aksariat davlatlar uchun xosdir;

- jamg'arish prinsiplarida qurilgan pensiya ta'minoti tizimini rivojlantirish.

Belarussiya Respublikasida “Pensiya ta'minotini isloh qilish Konsepsiyasi” 1997 yilda hukumat tomonidan ma'qullandi. “Davlat pensiya sug'urtasi va davlat sug'urta pensiyalari to'g'risida”gi qonun qabul qilingan. Konsepsiyaga ko'ra pensiya ta'minoti tizimini isloh qilish va uning faoliyat ko'rsatishi uchun sug'urtalangan shaxslar to'g'risidagi ma'lumotlarni yakka (shaxsiy) tartibda hisobga olish amaliyoti asos bo'ladi. Ish beruvchilar, sug'urtalangan shaxslar va uni amalga kiritish bo'yicha ijtimoiy himoya jamg'armasi organlarining o'zaro munosabatlariga doir masalalar Belarussiya Respublikasining 1999 yil 6 yanvardagi “Davlat ijtimoiy sug'urtasi tizimida yakka (shaxsiy) tartibda hisobga olish to'g'risida”gi Qonunda tartibga solingan. Yakka tartibda hisobga olish tizimining maqsadi quyidagilardan iborat:

- ish staji va ish haqi to'g'risidagi ma'lumotlar haqkoniyligini ta'minlash;
- pensiyalar har bir fuqaroga uning butun mehnat faoliyati davomida qilgan mehnat natijalariga muvofiq tayinlashini uchun shart-sharoitlar yaratish;
- davlat ijtimoiy sug'urtasi tizimidagi xarajatlarni prognozlashtirish uchun axborot ta'minotini tashkil etish.

Pensiya to'lovlari barqaror moliyalashtirilishini ta'minlashga alohida e'tibor beriladi. Respublikada amal qilayotgan qonunlarga sug'urta qilinuvchilar va xizmat ko'rsatuvchi banklarga nisbatan ular tomonidan yo'l qo'yilgan sug'urta badallarini to'lash va o'tkazish qoidalarini buzish holatlari uchun penya va moliyaviy jarimalar ko'rinishidagi qat'iy jazolar tizimi belgilangan. Buning ustiga aybdor shaxslarni ma'muriy javobgarlikka tortish tizimi mavjud.

Pensiya tizimini isloh qilish davomida badallar summasi dastlab birdamlik tizimini moliyalashtirishga yo'naltiriladi. Keyinchalik pensiyalarni hisoblash formulasida uning birdamlik va jamg'arish tarkibiy qismlarni tenglashtirgan holda shartli jamg'arish elementi ahamiyatini ko'paytirish belgilangan. Ixtiyoriy pensiya sug'urtasi qo'shimcha pensiya sug'urtasi tizimining vazifalarini bajarishi kerak. Mamlakatda islohotlarni o'tkazish natijasida pensiya tizimining tuzilmasi quyidagi elementlardan tashkil topadi: davlat pensiya ta'minoti; majburiy pensiya sug'urtasi; ixtiyoriy pensiya sug'urtasi.

Qirg'iston Respublikasi tomonidan tanlangan ijtimoiy pensiya sug'urtasi modeli uch darajadan iborat:

- davlat tomonidan pensiyaning barcha turlari uchun qat'iy belgilangan miqdordagi eng kam pensiya to'lovi kafolatlanishi;
- shaxsiy tartibda hisobga olish tizimi joriy etilgunga qadar o'rtacha ish haqi va ish stajini hisobga oladigan qismi;
- sug'urtalangan shaxslarning shaxsiy hisobvaraqlarida to'plangan sug'urta baddallari summalaridan to'lov.

Shunga monand pensiyalarni hisoblashda yangi to'langan badallar summasi va taxminiy o'rtacha umr ko'rish muddatidan hisoblab chiqish tartibi amalga kiritildi. Pensiya miqdori qat'iy belgilangan tayanch pensiya hamda, shaxsiy hisobga olish tartibi joriy etilishiga qadar sug'urtalanuvchilarning ish staji va ish haqini, shaxsiy hisobga olish tartibi joriy etilganidan so'ng esa sug'urta hisobvaraqlarida to'plangan badal summasini hisobga oladigan sug'urta qismlar, oxirgi besh yildagi o'rtacha umr davomi bo'yicha demokratik ma'lumotlar asosida pensiyaga chiqish yoshiga qarab har yili belgilanadigan koeffitsentlarning jamlamasi sifatida hisoblab chiqiladi.

Rossiya Federatsiyasining "Rossiya Federatsiyasida davlat pensiya ta'minoti to'g'risida", "Rossiya Federatsiyasida mehnat pensiyalari to'g'risida", "Rossiya Federatsiyasida majburiy pensiya sug'urtasi to'g'risida"gi qonun hujjatlari qabul qilindi. Mehnat pensiyalarining quyidagi turlari mavjud: yoshga doir, nogironlik pensiyasi; boquvchisini yo'qotganlik bo'yicha pensiya.

Yoshga doir pensiya kamida 5 yillik ish staji mavjudligida tayinlanadi. Mehnat pensiyasi tayanch qismining to'lovi Federal budjetga o'tkaziladigan yagona ijtimoiy badal summalari hisobidan moliyalashtiriladi, sug'urta va jamg'arilgan qismlari esa Rossiya Federatsiyasi Pensiya jamg'armasining mablag'lari hisobidan ta'minlanadi. Bunda mehnat pensiyasi jamg'arilgan qismining to'lovi sug'urtalangan shaxsning yakka tartibdagi shaxsiy hisobvarag'ini maxsus qismida hisobga olingan pensiya jamg'arma summalari hisobidan, ko'rsatilgan mablag'lar doirasida moliyalashtiriladi. Qarilik pensiyasining miqdori pensiyaning tayanch, sug'urta va jamg'arilgan qismini jamlash orqali belgilanadi. Iste'mol tovarlari va xizmatlarning narxi oshgan taqdirda mehnat pensiyasida tayanch qismining miqdori Federal budjetga tegishli yilga ko'rsatilgan maqsadlar uchun ajratilgan mablag'lar doirasida indeksatsiya qilinadi. Mehnat pensiyasida sug'urta qismining miqdori yilda bir marta mamlakatda oldingi yil davomida o'rtacha ish haqining o'sish darajasini hisobga olgan holda yil boshidan indeksatsiyalanadi. Mehnat pensiyasida jamg'arilgan qismining miqdori 12 oyga belgilanadi va shu davr davomida qayta hisoblanmaydi.

Tub iqtisodiy o'zgarishlar boshlangunga qadar Markaziy va Sharqiy Yevropa mamlakatlarida shakllangan pensiya tizimlari taqsimlovchi xususiyatga – birxillashtirilgan va keng qamrovli, ya'ni rivojlangan mamlakatlarning pensiya sxemalari zahirida yotuvchi mezonlarga mos kelar edi. Ayrim mamlakatlarda pensiya tizimlari o'z xususiyatlariga ega, masalan, sobiq GDRda (ixtiyoriy) va Ruminiyada (majburiy) qo'shimcha pensiya ta'minoti mavjud edi.

Markaziy va Sharqiy Yevropa mamlakatlarida pensiya tizimlarini isloh qilish zaruriyati jahonning aksariyat mamlakatlari uchun umumiy sabablar aholining qarishi va mavjud pensiya sxemalarining inqirozi bilan belgilanadi. Bunda mamlakatlar boshdan kechirayotgan o'tish davrining ayrim xususiyatlari yuqorida kayd etilgan omillar ta'sirini yanada kuchaytiradi.

Rivojlangan mamlakatlardagi demografik tendentsiyalar Markaziy va Sharqiy Yevropa mamlakatlariga hamxosdir. Aholining qarishi pensionerlar soni mutloq

miqdorda ham, nisbiy miqdorda ham tinimsiz oshib borayotir. Xozirgi vaqtda aholining umumiy sonida ularning ulushi Bolgariya, Vengriya va Chexiyada taxminan 29-30% ni tashkil etadi. Bu ko'rsatkich Polsha va Slovakiyada biroz kamroq 23-25%, Ruminiya va Xorvatiyada esa sezilarli darajada past bo'lib, bu mazkur mamlakatlardagi aholining qulayroq yosh tarkibi bilan bog'liqbundan tashqari, tug'ilish darajasining pasayishi natijasida aksariyat mamlakatlarda bolalar va o'smirlar ulushi kamayib borayotir. So'nggi yillarda band bo'lganlar va pensionerlar sonining o'zaro nisbati sezilarli darajada yomonlashdi. Masalan, 1990 yilda Bolgariyada band bo'lganhar 100 kishiga 58 pensioner to'g'ri kelgan bo'lsa, 1994 yilda 90 pensioner to'g'ri kelgan. Vengriyada bu ko'rsatkich tegishli ravishda 45 va 75, Polshada 44 va 60, Slovakiyada 38 va 50 ni tashkil etgan. Shunday qilib, mehnatga kobiliyatli aholi zimmasiga tushadigan yuk iqtisodiy rivojlangan mamlakatlardagi kabi yuksak darajaga yetgan.

3.2. O'zbekistonda pensiya tizimini huquqiy asoslarini takomillashtirish yo'nalishlari

Sobiq ittifoq davrida pensiya miqdoriga uzluksiz ish staji ta'sir qildi. O'zbekiston Respublikasining pensiya to'g'risidagi qonun hujjatlarida "uzluksiz ish staji" degan tushuncha mavjud emas. Bir korxonadagi uzluksiz ish staji yoki shunchaki uzluksiz ish staji pensiya ta'minoti darajasiga hech qanday ta'sir ko'rsatmaydi. Belgilangan pensiya yoshiga etish va aniq muddat ish staji mavjudligi pensiya ta'minotining huquqiy mezonlari hisoblanadi. Shu bilan birga, fuqaroning pensiya miqdori ish stajiga bog'liq. Biroq yuqorida aytib o'tilganidek, ish stajiga bir yoki bir necha korxonalarda erishilganligi muhim emas, chunki ish staji pensiya tayinlashda turli ish beruvchi korxonalar va (yoki) ish staji hisobiga olinadigan boshqa faoliyat turlari (o'qish, harbiy xizmat davri va hokazolar)da o'tgan mehnat davrlarini qo'shish yo'li bilan hisoblanadi

Bizning fikrimizcha, hozirda ham pensiya miqdorini aniqlayotganda uzluksiz ish staji hisobga olinishi va shu bilan birga mehnat daftarchasida yozilgan buyruqlar asosida pensiya hisoblanishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Sobiq ittifoq davrida ishlab pensiya tayinlangan pensionerlarning pensiyasini hozirgi kunda qaytadan hisob-kitob qilinadi, pensiya miqdori kamaytiriladi. Bizning fikrimizcha, Sobiq ittifoq davrida ishlab pensiya tayinlangan pensionerlarning pensiyasini uzgarishsiz qolishini taklif qilaman. Jami pensionerlar ichida yolg'iz kun kechirayotgan pensionerlar ham bor, ularning aksariyati ko'p qavatli binolarda istiqomat qiladilar. Pensionerlarning shu pensiyadan kvartira uchun to'lovlarni amalga oshiriladi, qolgan qismini zarur ehtiyojlar uchun ishlatiladi.

Davlat pensiya ta'minoti tizimini takomillashtirish, pensionerlarning moddiy farovonligini oshirish va ijtimoiy adolat tamoyillarini mustahkamlash maqsadida, 1993 yilda qabul qilingan "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga bir qator o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi. Ushbu Qonunga kiritilgan o'zgartirish va qo'shimchalar, mamlakatimizda istiqomat qiluvchi pensioner va nogironlarning turmush darajasi hamda farovonligini oshirishga, ularning ijtimoiy muhofazasini ta'minlashga qaratilgan. Ushbu Qonunga 2011 yil 1 yanvardan tegishli o'zgartirishlar kiritilib, o'z ahamiyatini yo'qotgan ayrim imtiyozlar va mehnat faoliyatining alohida davrlarini ish stajiga hisoblash mexanizmlari optimallashtirildi hamda endilikda yoshga doir pensiyalarni tayinlashda mehnat stajining quyi chegarasi belgilandi ya'ni 5 yil minimum ish stajiga ega bo'lishligi talab etiladigan bo'ldi.

Shuningdek, 2012 yil 6 yanvardan kuchga kirgan "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonunga o'zgartirish va qo'shimchalarda ijtimoiy mo'ljalning universalligi tamoyillarini bosqichma-bosqich amalga oshirish, fuqarolar pensiyasini hisoblab chiqarish uchun olinadigan o'tgan yillardagi ish haqini pensiya tayinlanadigan kundagi ish haqi darajasiga keltirish uchun O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilab beriladigan tartibga asosan qayta hisoblashning amalga oshirilishi nazarda tutilgan.

Qonunchilikdagi mazkur o'zgarishlarning izchil ijrosini ta'minlash maqsadida bir qator me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Pensiya tayinlash va to'lash jarayonini tartibga soluvchi yagona Nizom – Vazirlar Mahkamasining

2011 yil 8 sentyabrdagi 252-sonli “Davlat pensiyalarini tayinlash va to’lash tartibini yanada takomillashtirishga yo’naltirilgan normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to’g’risida”gi qarori amaliyotga joriy etildi. Shu bilan birga, pensiya ishlarini rasmiylashtirish va yuritish tartib qoidalari hamda pensiya qonunchiligiga oid bir qancha me’yoriy-huquqiy hujjatlarga o’zgartirish va qo’shimchalar kiritilib amaliyotga keng joriy etilishi, pensiya tizimi faoliyatining normativ-huquqiy bazasini yanada mustahkamlamoqda. “Fuqarolarning davlat pensiya ta’minoti to’g’risida”gi Qonunga yana kiritilgan o’zgartirishlarga ko’ra 2016 1 iyuldan boshlab yoshga doir pensiyaga chiqish minimum staji 5 yildan 7 yilga uzaytirildi.

Pensiya tizimini moliyalashtirishdagi islohotlarni tezlikda amalga oshirib bo’lmaydi, bu islohotlarni respublikamizda boshqa islohotlar bilan jumladan, mehnat bozoridagi islohotlar, soliq tizimidagi islohotlar, moliya va kredit tizimidagi islohotlar bilan birgalikda amalga oshirish lozim. Pensiya tizimini moliyalashtirish bo’yicha o’zgarishlarni amalga oshirishda, milliy urf-odatlar, oilalarga, qariyalarga yordam e’tiborga olinishi kerak, pensiya tizimini moliyalashtirishda davlat budjetidan moliyalashtirish saqlanib qolinishi lozim

Kelgusida respublikamizda pensiya ta’minoti tizimini isloh qilish va byudjetdan tashqari Pensiya jamg’armasi daromadlari bazasini kengaytirishni quyidagi yo’nalishlarda amalga oshirish maqsadga muvofiq bo’ladi:

- Pensiya jamg’armasi mablag’larini shakllantirish mexanizmini takomillashtirishda budjetdan tashqari Pensiya jamg’armasiga majburiy ajratmalarni hisoblash obyektiga korxonalar faoliyatidan olingan boshqa daromadlar ham kiritilishi lozim;

- ilg’or xorij tajribasini respublikamizda qo’llash maqsadida aholi turmush darajasi hamda daromadlarining oshayotganligini hisobga olib, ijtimoiy to’lovlar yukini ish beruvchi zimmasidan ishchi va xodimlar zimmasiga qisman bosqichma-bosqich o’tkazish, ya’ni, amaldagi 90:10 nisbatdan istiqbolda 70:30 nisbatga utish mumkin;

- “Avlodlar birdamligi” pensiya tizimidan bosqichma-bosqich jamg’ariladigan pensiya tizimiga o’tish siyosatini maqsadga muvofiq ravishda,

izchillik bilan amalga oshirish zarur. Buning natijasida Pensiya jamg'armasiga to'lanadigan majburiy to'lovlar bo'yicha ish beruvchi tadbirkorlik sub'ektlari zimmasidagi yukni kamaytirish va ularning investitsion faolligini oshirish imkoniyatlari yaratiladi;

– O'zbekiston Respublikasining “Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida”gi Qonunning 60-moddasida qariyalar va nogironlar internat uylarida (pansionatlarida) yashovchi yolg'iz pensionerlarga pensiya bilan ular ta'minoti uchun sarf-xarajat o'rtasidagi farq, lekin tayinlangan pensiyaning kamida 10 foizi, urush nogironlariga esa kamida 20 foizi to'lanadi, deb ko'rsatilgan. Bizning fikrimizcha, “Qariyalar va nogironlar internat uylarida yashovchi shaxslarga pensiyalar to'lash to'g'risida”gi 60-moddani yanada aniqlashtirish kerak.

O'zbekiston Respublikasining “Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida”gi Qonunining VII BOB. Pensiyalar tayinlash. “Pensiya uchun murojaat etilgan kun” ko'rsatilgan 46-moddada taqdimnoma yoki ariza barcha zarur hujjatlar bilan qabul qilib olingan kun pensiya uchun murojaat etilgan kun deb hisoblanadi. Taqdimnomaga yoki arizaga barcha zarur hujjatlar ilova qilinmagan hollarda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi bo'limi korxonasi, tashkilot ma'muriyatiga yoki arizachiga qo'shimcha ravishda qaysi hujjatlar taqdim etilishi kerakligi haqida xabar qiladi. Basharti, ular qo'shimcha hujjatlar taqdim etilishi zarurligi haqidagi xabarnoma olingan kundan e'tiboran uch oy ichida taqdim etilsa, unda pensiya tayinlanishi to'g'risidagi taqdimnoma yoki ariza qabul qilingan kun pensiya tayinlanishi uchun murojaat etilgan kun deb hisoblanadi. Mazkur muddat Belarussiyada bir oy, Rossiya Federatsiyasida uch oy belgilangan. Bizning fikrimizcha, uch oy muddatni bir oy muddat bilan o'zgartirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

“Pensiyalar tayinlanish muddatlari” ko'rsatilgan 47-moddaning a) bandida yoshga doir pensiya – agar pensiya olish huquqi paydo bo'lgan kundan boshlab uch oy ichida uni so'rab murojaat etilgan bo'lsa, pensiya yoshiga to'lgan kundan e'tiboran tayinlanadi. Ushbu pensiya umrbod tayinlanadi, deyilgan. Mazkur

muddat Rossiya Federatsiyasida 1 oy belgilangan, boshqa MDX davlatlarida bu muddat ko'rsatilmagan. Bizning fikrimizcha, uch oy muddatni ikki oy muddat bilan o'zgartirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

“Pensiyalarni qayta hisoblash shartlari” ko'rsatilgan 49-moddada ko'rsatilishicha, pensiyalarni qayta hisoblash: pensioner pensiya miqdoriga ta'sir ko'rsatuvchi (pensiya tayinlanishigacha bo'lgan ish staji va ish haqi to'g'risidagi hamda boshqa) qo'shimcha hujjatlarni taqdim etgan taqdirda; nogironlik guruhi o'zgarganda; boquvchisini yo'qotganlik pensiyasi oladigan oila a'zolari soni o'zgarganda; eng kam oylik ish haqi miqdorlari o'zgargan taqdirda; daromadlar indeksatsiya qilingan taqdirda amalga oshiriladi. Pensionerlar pensiyani qayta hisoblash uchun ana shunday huquq paydo bo'lganidan keyin istalgan vaqtda murojaat etishlari mumkin. Fikrimizcha, mazkur moddaga pensiyani qayta hisoblash muddatni ko'rsatish maqsadga muvofiq sanaladi.

O'zbekiston Respublikasining “Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida”gi Qonunining 55-moddasida “Nogironlik davrida tanaffuslar bo'lganda pensiya to'lashni qayta davom ettirish shartlari” berilgan. Agar nogiron uzrsiz sabablarga ko'ra belgilangan muddatda qayta ko'rikdan o'tish uchun TMEKga bormagan bo'lsa, unga pensiya to'lash to'xtatib qo'yiladi, uni yana nogiron deb tan olingan taqdirda to'xtatib qo'yilgan kundan, lekin ko'pi bilan o'tgan bir oydan boshlab pensiya to'lash davom ettiriladi. Uzrli sababga ko'ra qayta ko'rikdan o'tish muddati o'tkazib yuborilganda, agar TMEK uni ana shu davrda nogiron bo'lgan deb topsa, pensiya to'lash to'lov to'xtatib qo'yilgan kundan boshlab to qayta ko'rikdan o'tish kunigacha, lekin ko'pi bilan o'tgan uch yil uchun davom ettiriladi. Bunda nogiron qayta ko'rikdan o'tkazish chog'ida nogironlikning boshqa guruhiga (yuqori yoki past guruhga) o'tkazilgan bo'lsa, pensiya ko'rsatib o'tilgan vaqt uchun avvalgi guruh bo'yicha to'lanadi.

Umumiy kasallik oqibatida mehnat qobiliyatini yo'qotgan nogironga mehnat qobiliyati tiklanganligi sababli pensiya to'lash to'xtatilgan yoki uzrsiz sabablarga ko'ra qayta ko'rikdan o'tishga kelmaganligi oqibatida to'xtatib qo'yilgan bo'lsa, uni yana nogiron deb tan olingan taqdirda, agar pensiyani to'lash to'xtatilganidan

keyin besh yildan ortiq vaqt o'tmagan bo'lsa, ilgari tayinlangan pensiyani to'lash nogironlik belgilangan kundan boshlab davom ettiriladi. Agar besh yildan ortiq vaqt o'tgan bo'lsa, pensiya yana umumiy asoslarda tayinlanadi.

“Uzrli sababga ko'ra qayta ko'rikdan o'tish muddati o'tkazib yuborilganda, agar TMEK uni ana shu davrda nogiron bo'lgan deb topsa, pensiya to'lash to'lov to'xtatib qo'yilgan kundan boshlab to qayta ko'rikdan o'tish kunigacha, lekin ko'pi bilan o'tgan besh yil uchun davom ettiriladi” deb o'zgartirishni taklif etamiz.

XULOSA

2016 yil ham jamiyatimiz hayotidagi yan gilinish jarayonlari va islohotlarni rivojlantirish va chuqurlashtirishning mantiqiy davomi bo'lib, iqtisodiyotimizning salohiyati, barqarorligi va mutanosibligini mustahkamlash yo'lida, eng muhimi, ijtimoiy himoyani kuchaytirishga, pensiya ta'minoti tizimini yaxshilanishiga va xalqimizning turmush darajasini oshirishga qaratilgan ishlarda yangi va yuksak bosqich bo'ladi.

Bitiruv malakaviy ishini yozish davomida quyidagi hulosalarga kelindi.

1. Pensiya ta'minoti tizimini isloh etishning asosiy sababi davlatning pensiyaga oid majburiyatlarni bajarishi uchun moliyaviy resurslar yetarli bo'lishi kerak. Bu muammo aholining keksayib borishiga muvofiq kuchayib, murakkablashib boradi, mamlakatda vujudga kelgan iqtisodiy, ijtimoiy va demografik vaziyatlardan kelib chiqqan holda ahamiyat kasb etadi. Xorijiy davlatlar istiqbolda pensiya tizimi barqarorligini yaxshilashga yo'naltirilgan o'zgarishlar qildilar.

2. O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, oxirgi yillarda kuzatilayotgan YalMning yuksak o'sish sur'atlari, makroiqtisodiy rivojlanish natijalari mamlakatimiz iqtisodiyotini izchil va barqaror rivojlanishining natijasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Mamlakat fuqarolarining pensiyasini belgilovchi asosiy omil sifatida Davlat byudjeti va davlat maqsadli jamg'armalaridagi pul mablag'lari e'tiborga olinadi. O'zbekistonda iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida kuchli ijtimoiy siyosatni amalga oshirish yangicha amaliy va samarali shakllarni qo'llashni talab etdi. Jahon tajribasining ko'rsatishicha, davlatning maqsadli jamg'armalari tizimi faoliyatini yo'lga qo'yish va undan samarali foydalanish muhim o'rin tutadi. Shuning uchun ularni ijtimoiy jihatdan himoyalashni davlat o'z zimmasiga oladi, mamlakatda yaratilgan YalMning bir qismi ular foydasiga qayta taqsimlanadi.

3. Aholini manzilli qo'llab-quvvatlashga va budget tashkilotlari ishlovchilarini ish haqilari, pensiyalar, stipendiyalar va ijtimoiy to'lovlar miqdorini bosqichma-bosqich oshirish yuzasidan tadbirlarni amalga oshirishga qaratildi.

4. Ijtimoiy himoyaning vazifasi pensiya ta'minotini amalga oshirish, mehnat jarayonida insonning salomatligi va mehnat qobiliyatini muhofazalash imkonini beradigan turkum tashkiliy-huquqiy, moliyaviy-tibbiy chora- tadbirlarni amalga oshirishdan iborat. Hozirgi kunda pensiya va nafaqa tizimini isloh qilishning muhimligi fuqarolarni iqtisodiy manfaatlariga bevosita bog'liqligi bilan belgilanadi.

5. Davlat pensiya va nafaqa ta'minoti majburiy davlat ijtimoiy sug'urta badallarini hisobidan aholining himoyaga muxtoj qatlamlariga pulli to'lovlar vositasida ko'rsatiladigan yordamdir, bu yordam ularning turmush darajasini kafolatlaydi.

6. Xorijiy mamlakatlarida pensiya ta'minoti sohasida o'tkazilayotgan islohotlar xususiyatiga ko'ra ular uchun umumiy bo'lgan quyidagi yo'nalishlar aniqlandi:

– jamg'arish elementlarini asta-sekin kengaytirish, ayollarni pensiyaga chiqish yoshini oshirish va qo'shimcha kasbiy majburiy yoki ixtiyoriy nodavlat tizimlarini kiritish, birdamlik tizimini saqlab qolish. Bu pensiya tizimining asosini davlat pensiya ta'minoti va davlat pensiya sug'urtasi tashkil etadigan aksariat xorijiy davlatlar uchun xosdir;

– jamg'arish prinsiplarida qurilgan pensiya ta'minoti tizimini rivojlantirish.
Hulosadan kelib chiqib quyidagi takliflarni berishimiz mumkin.

1. Pensiya qonunchiligiga oid hozirgi kunda 60 dan ortiq qonun va qonun osti hujjatlar qabul qilinganligini hisobga olib qonunchilikni soddalashtirish maqsadga muvofiq.

2. Qushni mamlakatlarda pensiyaga chiqish yoshini uzaytirayotganligi bois, aholning ko'payotganligi bois mamlakatimizda yoshga doir pensiya olish huquqini beruvchi yoshni erkaklarga 63, ayollarga esa 58 yosh qilishni taklif qilaman.

3. Ilg'or xorij tajribasini respublikamizda qo'llash maqsadida aholi turmush darajasi hamda daromadlarining oshayotganligini hisobga olib, ijtimoiy to'lovlar yukini ish beruvchi zimmasidan ishchi va xodimlar zimmasiga qisman bosqichma-bosqich o'tkazish, amaldagi nisbatdan istiqbolda 70:30 nisbatga o'tish mumkin.

4. Bizning fikrimizcha, hozirda ham pensiya miqdorini aniqlayotganda uzluksiz ish staji hisobga olinishi va shu bilan birga mehnat daftarchasida yozilgan buyruqlar asosida pensiya hisoblanishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

5. Sobiq ittifoq davrida ishlab pensiya tayinlangan pensionerlarning pensiyasini hozirgi kunda qaytadan hisob-kitob qilinadi, pensiya miqdori kamaytiriladi. Bizning fikrimizcha, sobiq ittifoq davrida ishlab, pensiya tayinlangan pensionerlarning pensiyasini o'zgarishsiz qolishini taklif qilaman. Mazkur pensionerlar ichida yolg'iz kun kechirayotgan pensionerlar ham bor, ularning aksariyati ko'p qavatli binolarda istiqomat qiladilar.

6. "Pensiyalarni qayta hisoblash shartlari" ko'rsatilgan 49- moddada pensiyani qayta hisoblash muddatni ko'rsatish maqsadga muvofiq sanaladi.

7. O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonunining 55-moddasida "Nogironlik davrida tanaffuslar bo'lganda pensiya to'lashni qayta davom ettirish shartlari" berilgan. "Uzrli sababga ko'ra qayta ko'rikdan o'tish muddati o'tkazib yuborilganda, agar TMEK uni ana shu davrda nogiron bo'lgan deb topsa, pensiya to'lash to'lov to'xtatib qo'yilgan kundan boshlab to qayta ko'rikdan o'tish kunigacha, lekin ko'pi bilan o'tgan besh yil uchun davom ettiriladi" deb o'zgartirishni taklif etamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

I. O'zbekiston Respublikasi qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarorlari va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi me'yoriy hujjatlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.-T., O'zbekiston 1992 yil.
2. "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida" O'zbekiston Respublikasining 1993 yil 3 sentabrdagi 938-XII-son Qonuni.
3. "Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Qonunining 1998 yil 1 mayda tasdiqlangan yangi tahriri (616-I-son Qonun).
4. "Fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti to'g'risida" O'zbekiston Respublikasining 2004 yil 2 dekabrdagi 702-II-son Qonuni.
5. "Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'larini investitsiya va kredit resurslari sifatida joylashtirish tartibi to'g'risida"gi Nizom O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va Markaziy banki Boshqaruvining 2006 yil 7 oktabrdagi 88-sonli va 282-V sonli qarori asosida tasdiqlangan.
6. "Nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida"gi qonun O'zbekiston Respublikasining 2008 yil 11 iyuldagi 162-son Qonuni.
7. "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuniga o'zgartishlar kiritish haqida. O'zbekiston Respublikasi qonuni.2007 yil 7 dekabr,O`RQ-119-son.
8. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi -T.: O'zbekiston 2008 yil.
9. O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi- T.: O'zbekiston 2010 yil.
10. "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risidagi O'zbekistonRespublikasi qonuniga hamda O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksiga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida". O'zbekiston Respublikasi qonuni. 2010 yil 22 dekabr,O`RQ-272-son.

11. “Fuqarolarning davlat pensiya ta’minoti to’g’risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonuniga o‘zgartishlar kiritish haqida. O‘zbekiston Respublikasi qonuni.2012 yil 5 yanvar,O`RQ-318-son.

12. O‘zbekiston Respublikasining “Byudjet kodeksi” T.: 2013 yil 26-dekabr.

13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Aholining ish bilan bandligini kengaytirish hamda mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish organlari faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida” 2008 yil 29 dekabrdaqi PQ-1024-son Qarori.

14. O‘zbekiston Respublikasining 2011 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari prognozi va davlat budjeti parametrlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. PQ-1449-son 24.12.2010.

15. “O‘zbekiston Respublikasining 2012 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari prognozi va davlat budjeti parametrlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. PQ-1675-son 30.12.2011.

16. “O‘zbekiston Respublikasining 2013 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari prognozi va davlat budjeti parametrlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. PQ-1887-son 25.12.2012.

17. “O‘zbekiston Respublikasining 2014 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari prognozi va davlat budjeti parametrlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. PQ-2099-son 25.12.2013.

18. “O‘zbekiston Respublikasining 2015 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari prognozi va davlat budjeti parametrlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. PQ-2270-son 04.12.2014.

19. “O‘zbekiston Respublikasining 2016 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari prognozi va davlat budjeti parametrlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. PQ-2455-son 22.12.2015.

20. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg`armasining tashkiliy tuzilmasini shakllantirish chora-tadbirlari to’g’risida” 2009 yil 30 dekabrdaqi PQ-1252-son Qarori.

21. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining “Fuqarolarning pensiya ta’minoti tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida” 2009 yil 30 dekabrda PF-4161-son Farmoni.

22. “O`zbekiston Respublikasi Ish bilan ta’minlashga ko`maklashuvchi davlat jamg`armasi mablag`larini shakllantirish va ulardan foydalanish tartibi to’g’risida” Nizom O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 2 aprelda 173-son qaroriga 1-ilova.

23. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 7 aprelda 107-sonli “Fuqarolarning davlat pensiya ta’minoti to’g’risida”gi O`zbekiston Respublikasi qonuniga hamda O`zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksiga o`zgartirish va qo`shimchalar kiritish haqida”gi O`zbekiston Respublikasi Qonuni amalga oshirish uchun zarur bo`lgan normativ-huquqiy xujjatlarni tasdiqlash haqida”gi Qarori.

24. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 24.05.2011 yil 145-son Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 21 dekabrda 595-son Qarori bilan tasdiqlangan “Xalq banki tomonidan fuqarolarni jamg`arib boriladigan pensiya tizimida shaxsan hisobga olishni yuritish tartibi to’g’risidagi nizomga o`zgartirishlar kiritish haqida” gi Qarori.

25. “Fuqarolarning jamg`arib boriladigan pensiya ta’minoti to’g’risida”gi O`zbekiston Respublikasi Qonunini amalga oshirish chora-tadbirlari haqida O`zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 21.12.2004 yil 595-son qarori.

26. “Davlat pensiyalarini tayinlash va to’lash tartibini yanada takomillashtirishga yo’naltirilgan normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to’g’risida”gi O`zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 08.09.2011 yil 252-son Qarori.

27. “2015 — 2017 yillarda pensiya ta’minotining yagona idoralararo integratsiyalashtirilgan axborot tizimini joriy etish chora-tadbirlari to’g’risida”gi O`zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 19.10.2015 yil 297-son Qarori.

28. Karimov I.A. “Bosh maqsadimiz – keng ko‘lamli islohotlar va modernizatsiya yo‘lini qat’iyat bilan davom ettirish” – T.: O‘zbekiston. 2013 y. 57 b.

29. Karimov I.A. “Inson manfaati, huquq va erkinliklarini ta‘minlash, xayotimizning yanada erkin va obod bo‘lishiga erishish – bizning bosh maqsadimizdir.\\ Xalq so‘zi. 2012 yil. 8 dekabr.

30. Karimov I.A. “Bosh maqsadimiz-keng ko‘lamli islohotlar va modernizatsiya yo‘lini qat’iyat bilan davom ettirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2013 yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma‘ruzasi. \\ Xalq so‘zi. 2013 yil. 19 yanvar.

31. Karimov I. “2014 yil yuqori o‘shish sur‘atlari bilan rivojlanish, barcha mavjud imkoniyatlarni safarbar etish, o‘zini oqlagan islohotlar strategiyasini izchil davom ettirish yili bo‘ladi”. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2014 yilga mo‘ljallangan eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma‘ruzasi. \\ Xalq so‘zi. 2014 yil. 18 yanvar.

32. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning mamlakatimizni 2014 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2015 yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustivor yo‘nalishlariga bog‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma‘ruzasi. Xalq so‘zi. 2015 yil 17 yanvar. №11(6194).

33. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma‘ruzasi. Manba: www.uza.uz 15.01.2016 y.

II. Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar

34. Allayarov Sh.A., Toshmuxamedova D.A. Davlat pensiya ta'minoti. O'quv qo'llanma. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2015. – 248 b.

35. Po'latov.D., Nurmuxamedova.B. G'aznachilik. Darslik. – T.: “Sano-standart”. 2014. – 270 bet

36. Malikov T., Jalilov P., Budjet-soliq siyosati. Monografiya. T.: Akademnashr. 2011. -472 b.

37. Abdurahmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti. Darslik. –T.: “Mehnat”. 2004. -670 b.

38. Mirzamahmudov M.M. Maqsadli jamg'armalardan foydalanish samaradorligini oshirish mexanizmini takomillashtirish. Monografiya. -T.: “IQTISOD-MOLIYA”. 2013. 112 b.

39. Nurmuxamedova B., Kabirova N. “Moliya”, O'quv qo'llanma. T., Iqtisod-moliya, 2012 y. 207 bet

40. Srojiddinova Z. O'zbekiston Respublikasi budjet tizimi. “infoCOM.UZ”. Toshkent-2010y. 500 bet

41. Xaitov A., Ziyadulaev M. O'zbekistonda pensiya ta'minoti va xorijiy tajribasi. O'quv qo'llanma. –T.: “Adolat”. 2009. -172 b.

42. Qosimova G.A. Ijtimoiy-madaniy sohalarni rivojlantirishda budjet siyosati. “Moliya”. T., 2004. 152 b.

43. Qosimova G.A. Ijtimoiy siyosatning yo'nalishlari. Monografiya. -T.: “IQTISOD-MOLIYA”. 2008. 112 b.

44. Qosimova G.A., Karimova Z.X. Budjetdan tashqari fondlar. O'quv qo'llanma. –T.: “IQTISOD-MOLIYA”. 2009. - 212 b.

45. O'zbekiston Respublikasi yillik statistika to'plami. 2015 y.

Internet saytlari

www.soliq.uz – (O'zbekiston Respublikasi Davlat Soliq Qo'mitasi)

www.lex.uz – (O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari milliy bazasi portali)

www.pfru.uz – O‘zbekiston Respublikasi byudjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasining rasmiy veb sayti.

www.publicfinance.uz – (O‘zbekiston Respublikasida budjet tizimini isloh qilish loyihasi portali)

www.stat.uz – O‘zbekiston respublikasi Davlat Statistikasi Qo‘mitasi.

<http://www.soliq.uz> – O‘zbekiston Respublikasining Davlat soliq Qo‘mitasi.